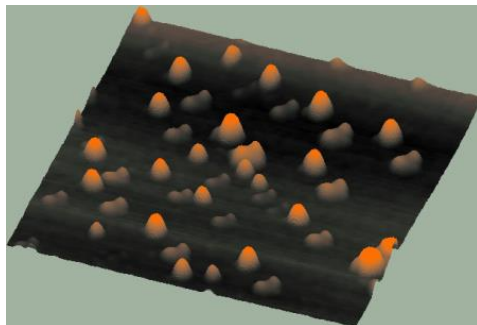
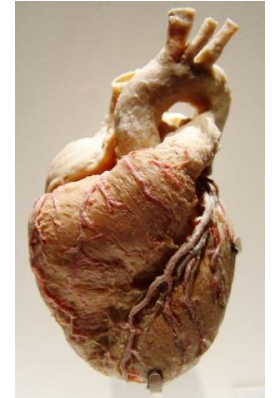
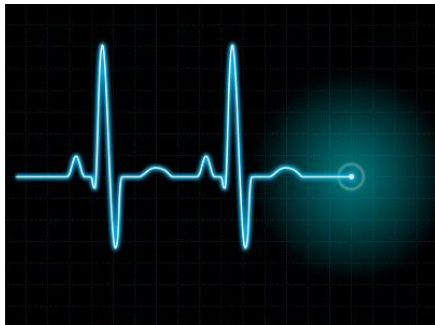

A high-speed photograph of a water droplet falling into a pool of water. The droplet is captured mid-fall, just above the surface, with a smaller droplet above it. The impact has created a series of concentric ripples that spread outwards from the point of contact. The water is a deep blue color, and the lighting is dramatic, highlighting the spherical shape of the droplets and the texture of the ripples.

MECHANICKÉ KMITÁNÍ A VLNĚNÍ

1. Mechanické kmitání

1.1 Kmitavý pohyb

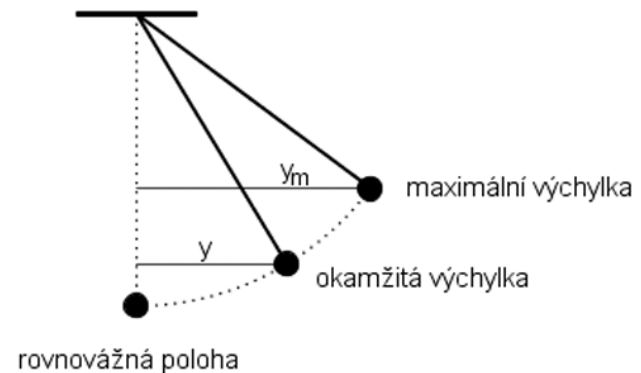
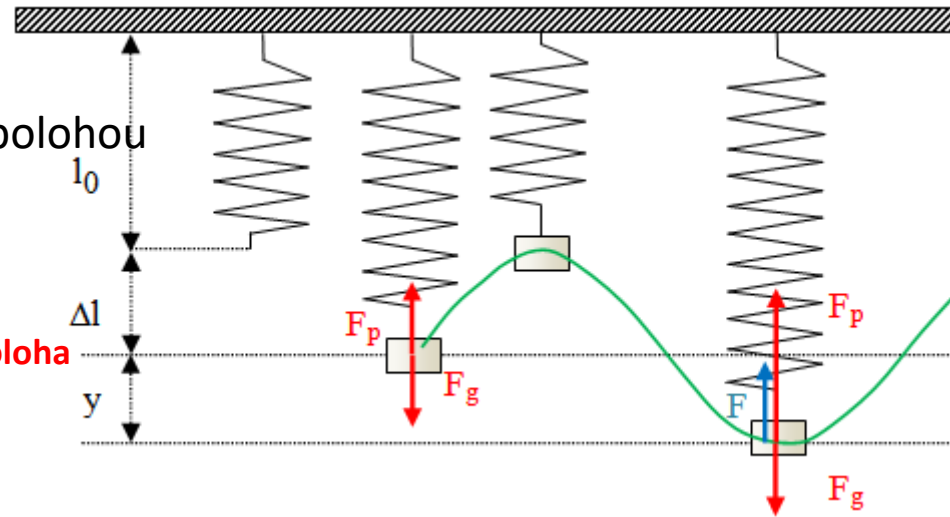
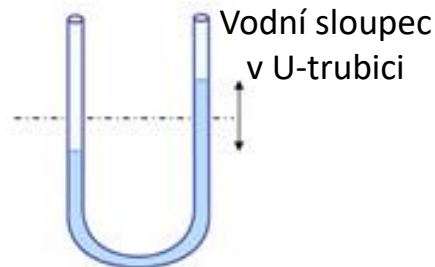
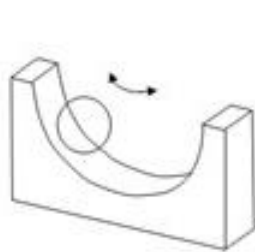
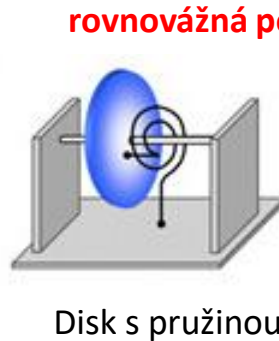
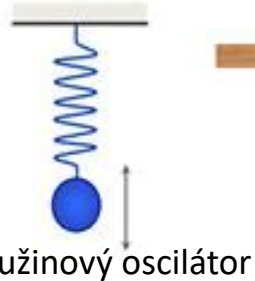

1. Mechanické kmitání

1.1 Kmitavý pohyb

Charakteristika kmitavého pohybu

- těleso kmitá kolem tzv. **rovnovážné polohy**
- jde o **periodický pohyb**
  - pravidelné průchody tělesa rovnovážnou polohou
    - **poloha, ve které je tělo v klidu**
- Mechanický oscilátor
  - fyzické
- Kyvadlo → matematické
  - fyzické

Kyvadlo

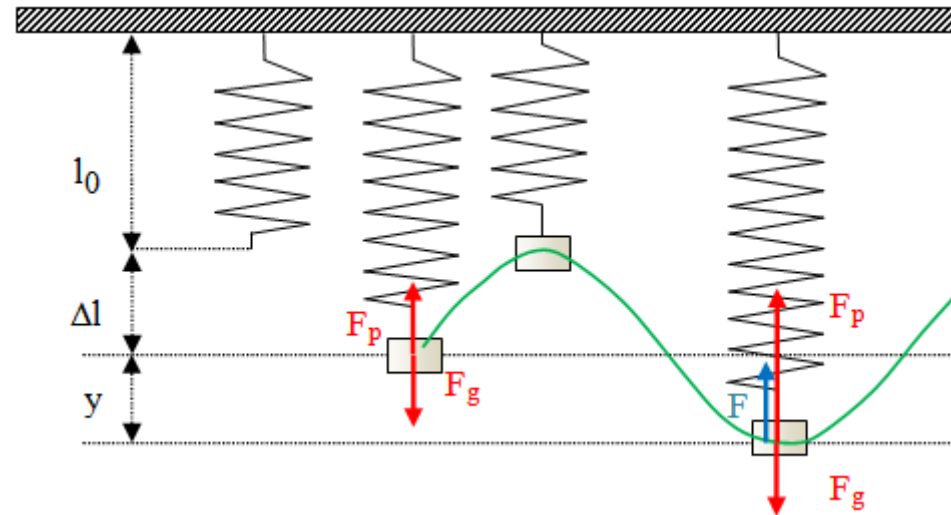
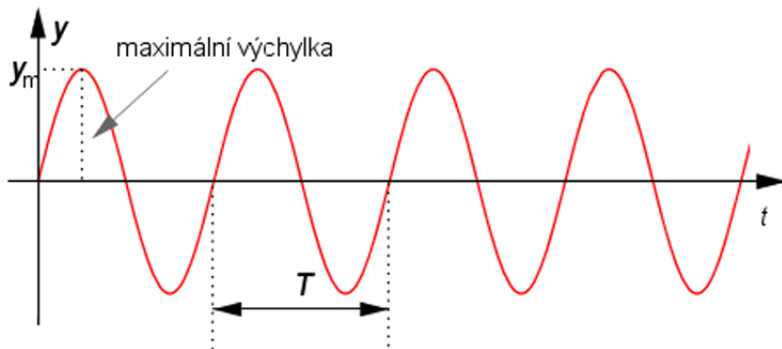
Kulička na U-rampě

1. Mechanické kmitání

1.1 Kmitavý pohyb

Časový průběh kmitavého pohybu

- časový průběh je **sinusoida**
- Závislost okamžité výchylky y na čase t
- rychlost se mění – **nerovnoměrný pohyb**

Perioda a frekvence

- y_m – **amplituda výchylky** (maximální výchylka)
- T – **perioda** → doba jednoho kmitu [T] = s (sekunda)
- f – **frekvence** → počet kmitů za 1 s [f] = Hz (hertz)

$$f = \frac{1}{T}$$

- Kmitání** – kvazistacionární děj → je funkcí času
- Vlnění** – nestacionární děj → je funkcí času i prostorových souřadnic

1. Mechanické kmitání

1.1 Kmitavý pohyb

Tabulka period a frekvencí různých kmitavých dějů

Doplňte tabulku:

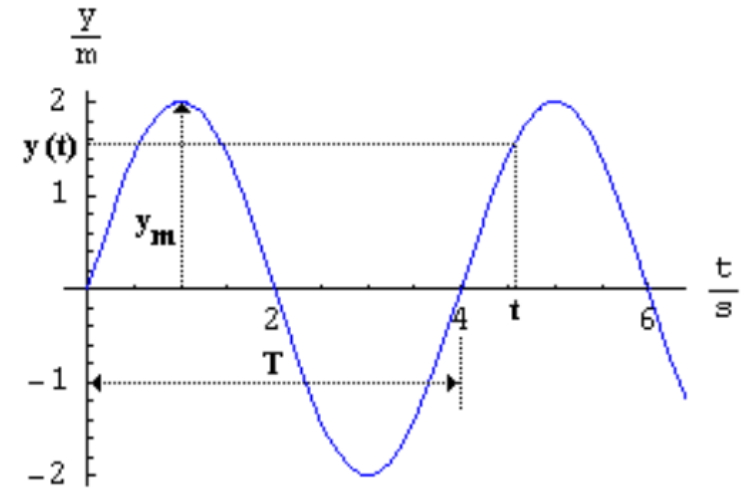
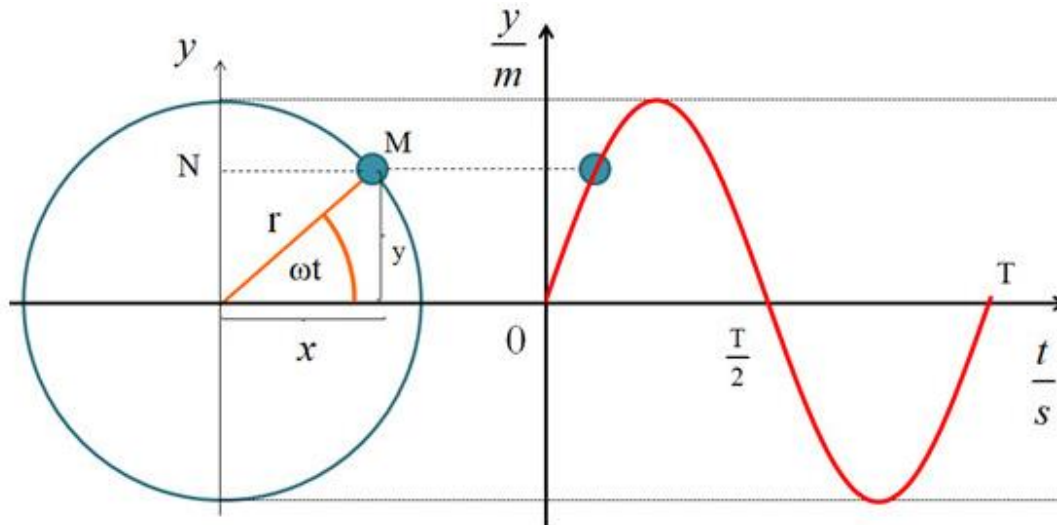
děj	Perioda T (s)	Frekvence f (Hz)
lidské srdce		1,25
$\approx I (A)$		50
ladička		440
čas. signál	10^{-3}	
CPU (uhlík)	10^{-11}	
mobilní síť 4G		5 GHz, 17 GHz, 60 GHz
satelitní TV	$8,55 \cdot 10^{-11}$ až $8 \cdot 10^{-11}$	

1. Mechanické kmitání

1.2 Harmonické kmitání – okamžitá výchylka, rychlost, zrychlení

Harmonické kmity

- časový průběh kmitů je **sinusový**
- y - okamžitá výchylka** $[y] = \text{m}$
- kmitavý pohyb je analogický rovnoměrnému pohybu po kružnici promítnutého do časové osy

$$\omega = \frac{\varphi}{t} \rightarrow \varphi = \omega t$$

$$\sin \varphi = \frac{y}{r} \rightarrow y = r \sin \varphi$$

$$r = y_m$$

Rovnice kmitavého pohybu

$$y = y_m \sin(\omega t)$$

- ω - úhlová frekvence** $[\omega] = \text{rad} \cdot \text{s}^{-1}$
- $\omega = \frac{2\pi}{T} = 2\pi f$**
- Harmonické kmity** – sinusový průběh
- Periodický průběh** – obecně nesinusový průběh

1. Mechanické kmitání

1.2 Harmonické kmitání – okamžitá výchylka, rychlost, zrychlení

Okamžitá rychlost

- časový průběh kmitů je **kosinusový**
- v – **okamžitá rychlost** $[v] = \text{m} \cdot \text{s}^{-1}$
- v_m – **amplituda rychlosti**

$$v_m = \omega y_m$$

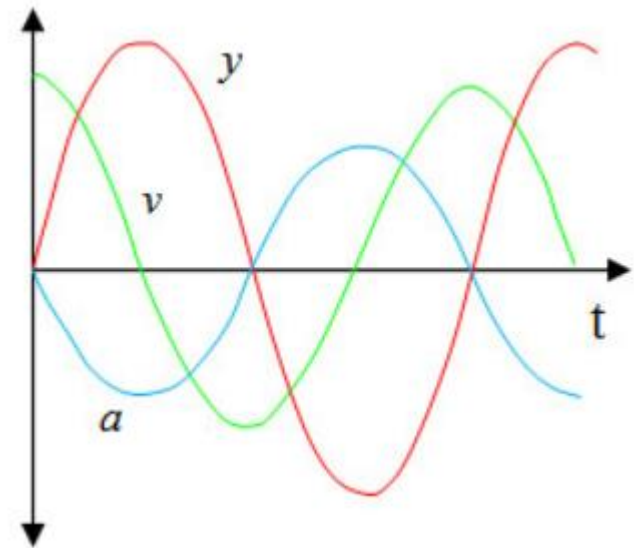
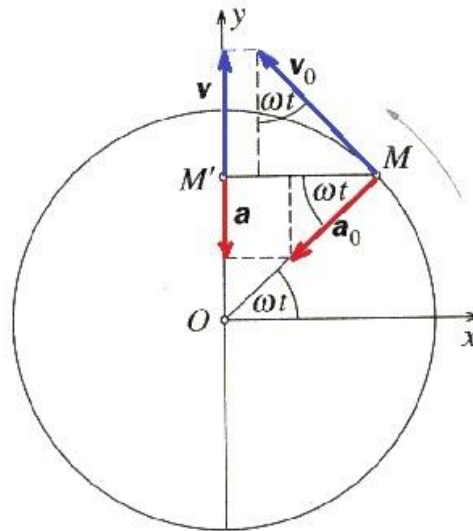
$$\cos(\omega t) = \frac{v}{v_0} \rightarrow v = v_0 \cos(\omega t)$$

$$v_0 = v_m$$

$$\sin(\omega t) = \frac{a}{a_0} \rightarrow a = a_0 \sin(\omega t)$$

$$a_0 = a_m$$

$$v = v_m \cos(\omega t) = \omega y_m \cos(\omega t)$$

Okamžité zrychlení

- ωt – **fáze kmitavého pohybu**
- a – **okamžité zrychlení** $[a] = \text{m} \cdot \text{s}^{-2}$
- a_m – **amplituda zrychlení**
- směr okamžitého zrychlení míří proti okamžité výchylce (znaménko minus)

$$a_m = \omega^2 y_m$$

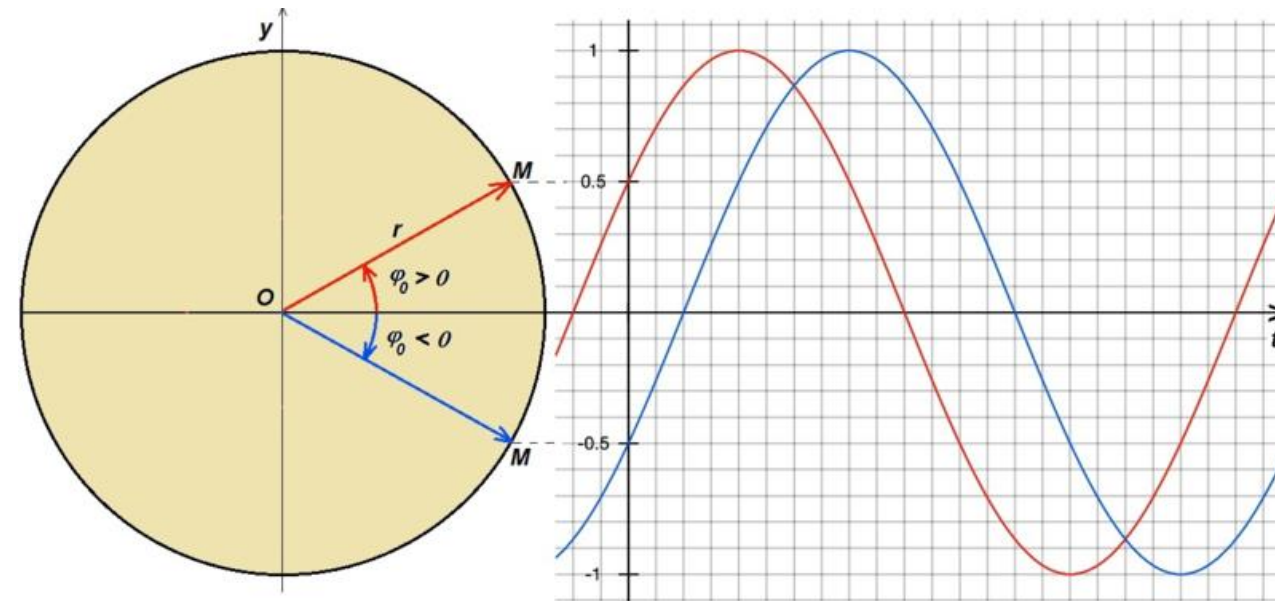
$$a = -a_m \sin(\omega t) = -\omega^2 y_m \sin(\omega t) = -\omega^2 y$$

1. Mechanické kmitání

1.2 Harmonické kmitání – počáteční fáze

Počáteční fáze kmitavého pohybu – φ_0 $[\varphi_0] = \text{rad}$

- graf okamžité výchylky nezačíná v bodě $[0;0]$
- čas začínáme měřit v okamžiku, kdy oscilátor neprochází rovnovážnou polohou

$$y = y_m \sin(\omega t + \varphi_0)$$

$$v = v_m \cos(\omega t + \varphi_0) = \omega y_m \cos(\omega t + \varphi_0)$$

$$a = -a_m \sin(\omega t + \varphi_0) = -\omega^2 y_m \sin(\omega t + \varphi_0)$$

1. Mechanické kmitání

1.3 Složené kmitání

- uvažujeme, koná-li těleso více harmonických pohybů současně
- výsledná výchylka je dána principem superpozice: $\vec{y} = \vec{y}_1 + \dots + \vec{y}_n$
- **matematicky: součet dvou (a více) funkcí sinus (kosinus)**

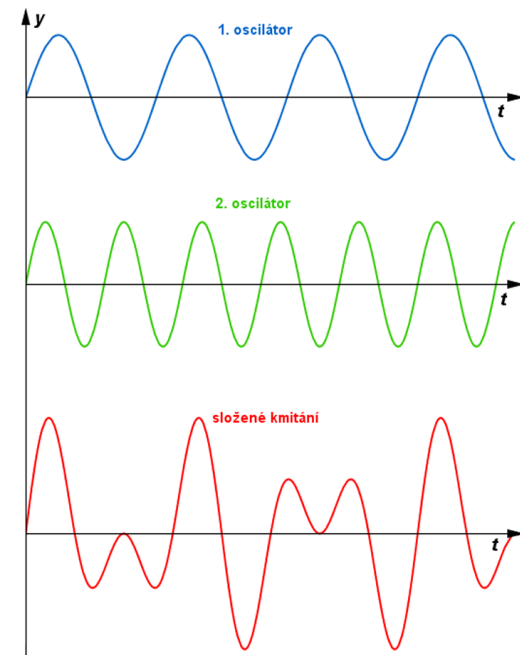
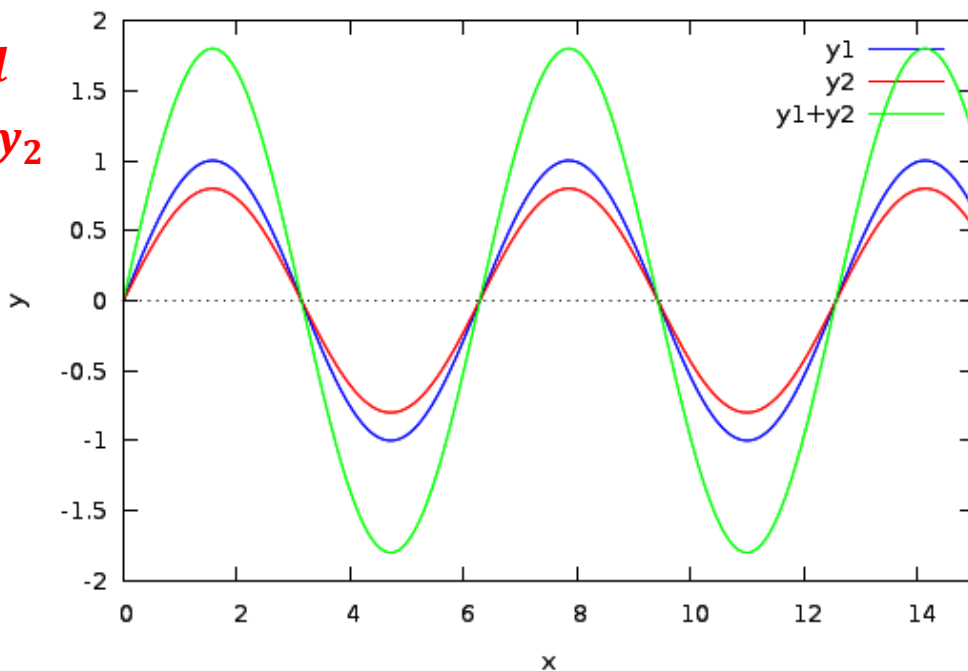
Fázový rozdíl – $\Delta\varphi$

$$\Delta\varphi = \varphi_{02} - \varphi_{01}$$

- **Izochronní kmity** – pro dvě harmonické veličiny o stejné frekvenci
- velikost výsledné výchylky je dána **součtem okamžitých výchylek**

$$\Delta\varphi = 0 \text{ rad}$$

$$y = y_1 + y_2$$

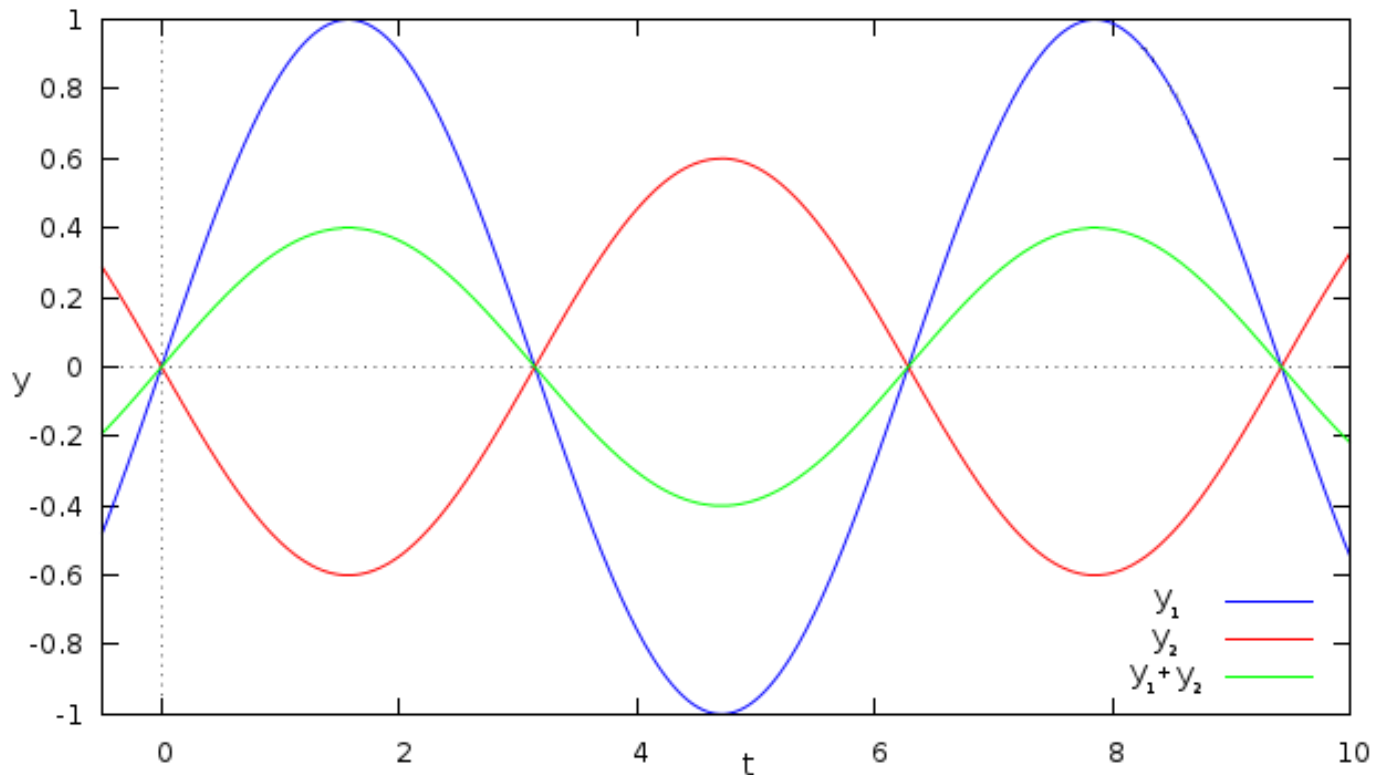

1. Mechanické kmitání

1.3 Složené kmitání

- **Izochronní kmity** – pro dvě harmonické veličiny o stejné frekvenci
- velikost výsledné výchylky je dána **rozdílem okamžitých výchylek**

$$\Delta\varphi = \pi \text{ rad} \Rightarrow y = y_1 - y_2$$

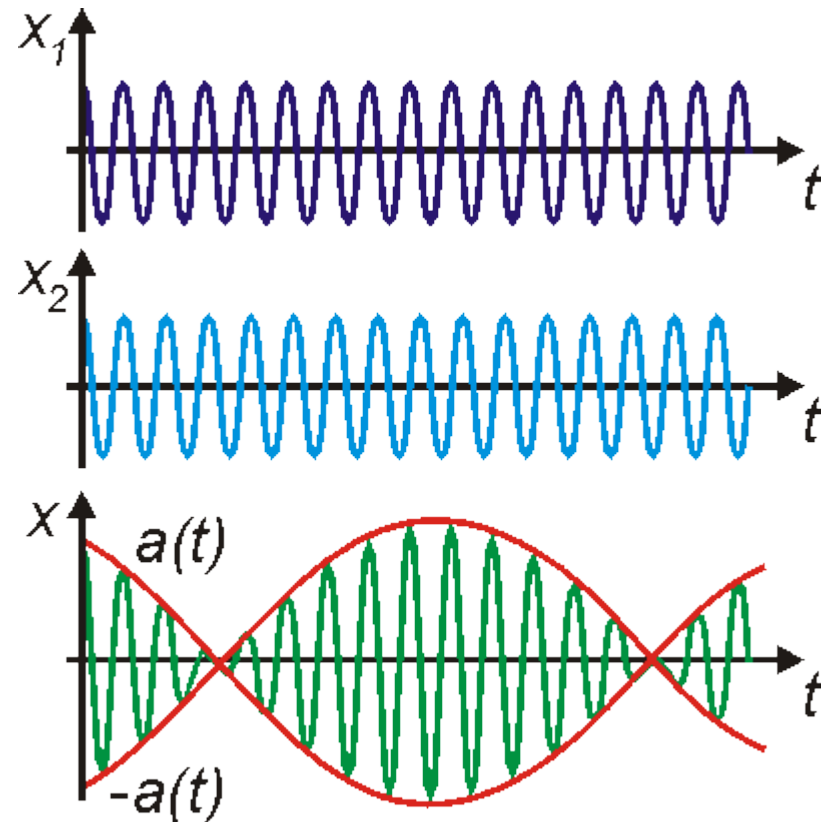
1. Mechanické kmitání

1.3 Složené kmitání

Rázy – záněje

- **Neizochronní kmity** – pro dvě harmonické veličiny o různých, ale blízkých frekvencích
- vznikají tzv. **rázy** (v akustice zvané záněje)
- Online: https://www.walter-fendt.de/html5/phcz/beats_cz.htm
- **frekvence výsledné amplitudy rázů:**

$$f = f_1 - f_2$$

1. Mechanické kmitání

1.4 Dynamika kmitavého pohybu

Pohybová rovnice

- vychází z 2. Newtonova pohybového zákona:

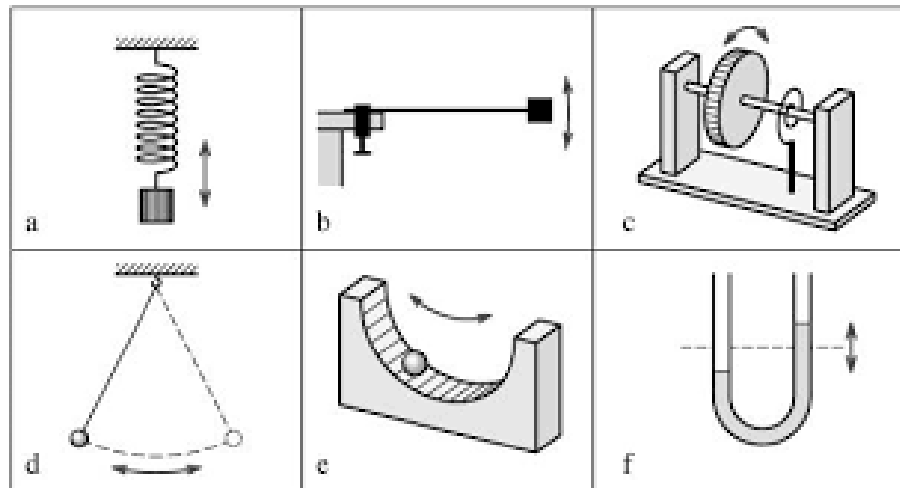
$$F = m a = m \omega^2 y$$

- vztah popisuje velikost síly, která způsobuje kmitání

$$\vec{F} = -m\omega^2\vec{y}$$

Parametry mechanického oscilátoru

- parametry jsou takové veličiny, které **ovlivňují velikost frekvence kmitů**
- mechanický oscilátor**
např. závaží na pružině
- Př. další mech. OSC
→ kyvadlo,
→ voda v U-trubici,
→ kovová destička

1. Mechanické kmitání

1.4 Dynamika kmitavého pohybu

Parametry mechanického oscilátoru

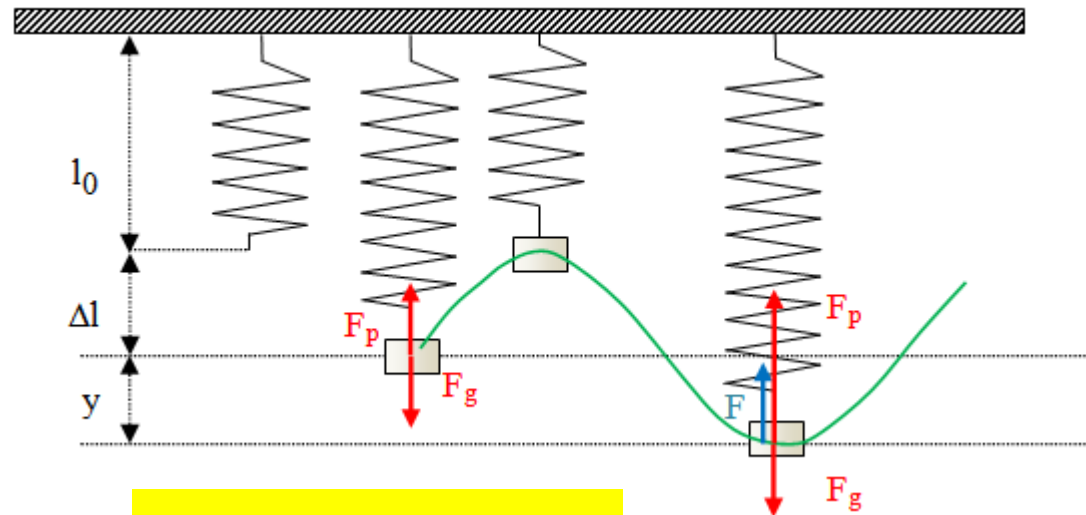
- tuhost pružiny – k
- hmotnost závaží – m

Odvození vztahu pro T a f

- rovnovážná poloha: $F_p = F_G$
 $k\Delta l = mg$
- bod obratu: $F = F_p - F_G =$
 $= k(\Delta l + y) - mg =$
 $= k\Delta l + ky - mg =$
 $= k\Delta l + ky - k\Delta l = ky$
- Rovnost výsledné síly a pohybové síly:
 $ky = m\omega^2 y$

$$k = m\omega^2 \rightarrow \omega^2 = \frac{k}{m} \rightarrow \omega = \sqrt{\frac{k}{m}}$$

$$\omega = \frac{2\pi}{T} = 2\pi f = \sqrt{\frac{k}{m}}$$

$$f_0 = \frac{1}{2\pi} \sqrt{\frac{k}{m}}$$

f_0 – vlastní frekvence oscilátoru

$$T_0 = 2\pi \sqrt{\frac{m}{k}}$$

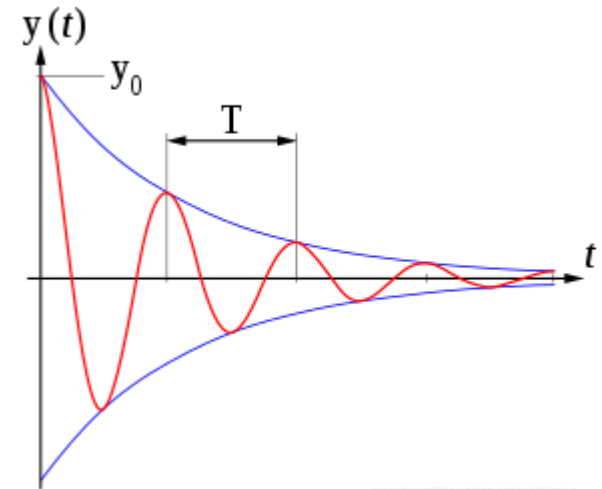
T_0 – vlastní perioda oscilátoru

1. Mechanické kmitání

1.5 Tlumené a netlumené kmity. Rezonance

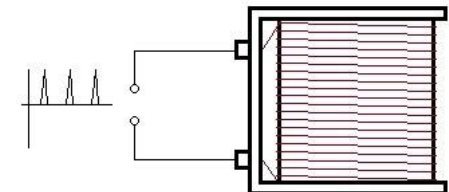
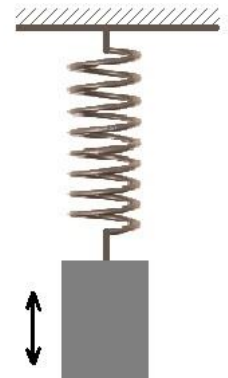
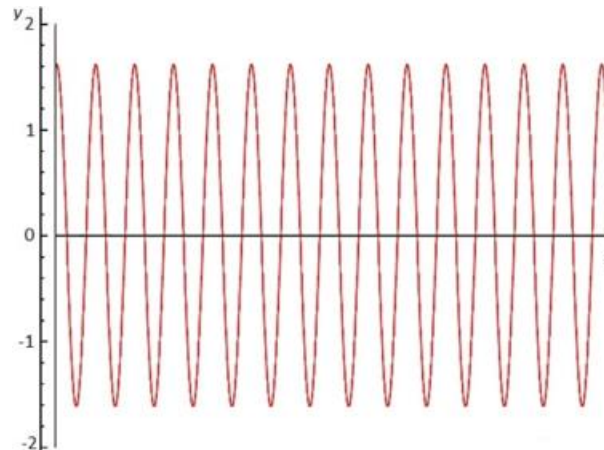
Tlumené kmitání

- **vlastní kmity oscilátoru vždy tlumené (i ve vakuu)**
- **kmitání s vlastní frekvencí f_0**
- **amplituda kmitů exponenciálně klesá**

Netlumené kmitání

- k udržení kmitání je třeba **vnější budící síla** (např. elektromagnet)
- **OSC kmitá s frekvencí vnějšího zdroje**
- **amplituda kmitů je konstantní**
- **vazba** – mezi OSC a okolím

1. Mechanické kmitání

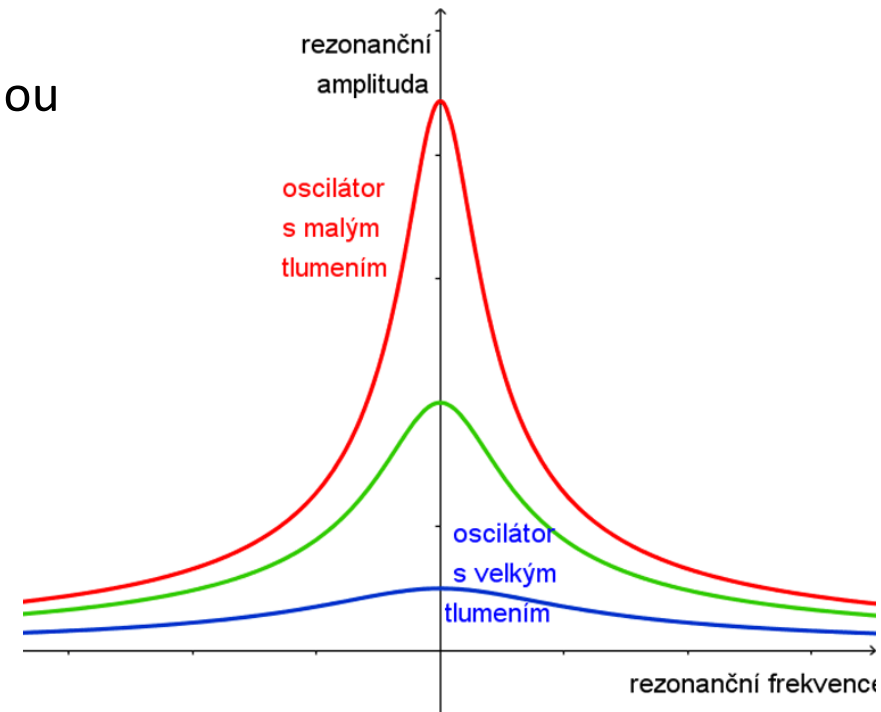
1.5 Tlumené a netlumené kmity. Rezonance

Rezonance

- nastává, je-li **frekvence vnější budící síly rovna vlastní frekvenci oscilátoru**
- **$f = f_0$**
- **rezonanční zesílení kmitů** – malou budící silou lze vyvolat velkou amplitudu kmitů
- Spřažená kyvadla – oscilátor a rezonátor
  - **volná vazba** – malý přenos energie
  - **těsná vazba** – velký přenos energie

Rezonance v praxi

- hudební nástroje
- radiotechnika – elektromagnetické kmity
- mostní konstrukce
- rotující stroje – mohutná základna
- tlumiče aut
- pračka – gumové nohy tlumí nežádoucí vibrace
- vojáci – povel „Zrušit krok“
- tančící Gertie – Tacoma Narrows Bridge 7.11.1940: <https://www.youtube.com/watch?v=j-zczJXSxnw>

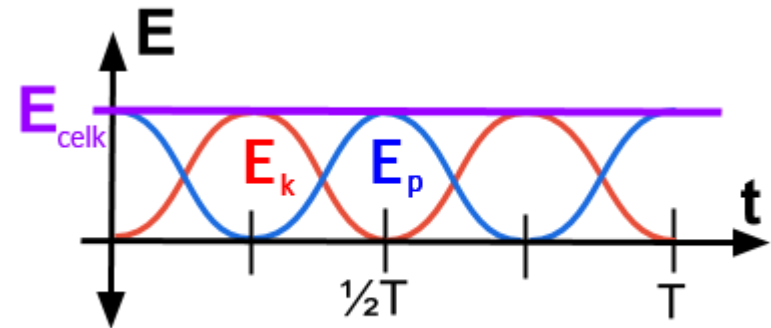
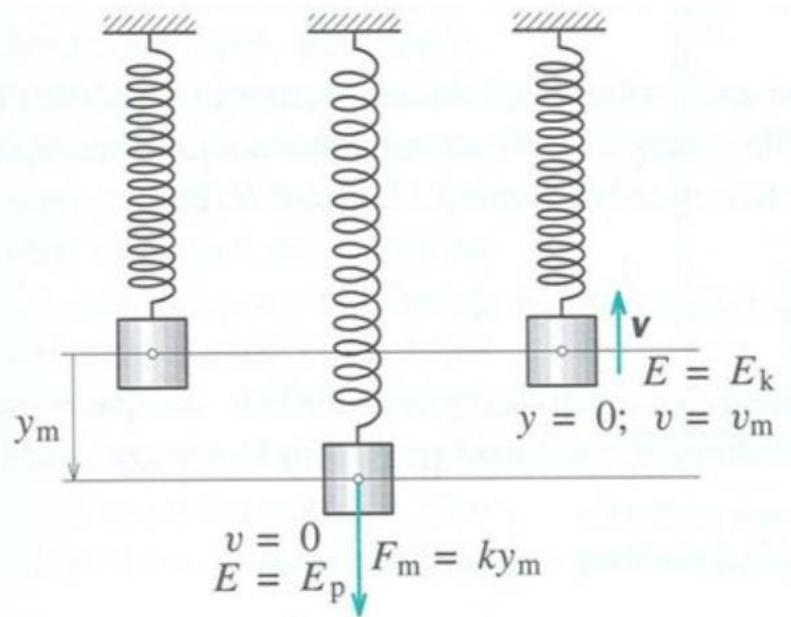

1. Mechanické kmitání

1.6 Přeměny energie v mechanickém oscilátoru

Celková mechanická energie

- je konstantní
- přeměňuje se potenciální energie na kinetickou a naopak

$$E_p = \frac{1}{2}ky_m^2$$

$$E_k = \frac{1}{2}mv_m^2 = \frac{1}{2}m\omega^2 y_m^2$$

$$E = E_p + E_k = \frac{1}{2}ky^2 + \frac{1}{2}mv^2$$

$$E = E_p + E_k = \frac{1}{2}ky^2 + \frac{1}{2}mv^2 = \frac{1}{2}ky_m^2 \sin^2(\omega t) + \frac{1}{2}mv_m^2 \cos^2(\omega t) = \frac{1}{2}ky_m^2 = \frac{1}{2}mv_m^2 = \text{konst.}$$

$$E = \frac{1}{2}ky_m^2$$

1. Mechanické kmitání

1.7 Kyvadlo

Matematické kyvadlo

- hmotný bod na nehmotném vlákně – idealizace
- parametry oscilátoru
  - **délka kyvadla L**
  - **gravitační zrychlení (na Zemi uvažujeme g)**
  - amplituda výchylky (u reálného kyvadla)

- **doba kyvu** – τ (tau) $\tau = \frac{T_0}{2}$
- **bod obratu:**

$$\begin{aligned}\vec{F} &= \vec{F}_t + \vec{F}_G = \\ &= -mg \sin \alpha = -mg \frac{x}{L}\end{aligned}$$

$\vec{F}_t$ – tahová síla na vlákno

znaménko $-$: $\vec{F}$ míří proti okamžité výchylce x

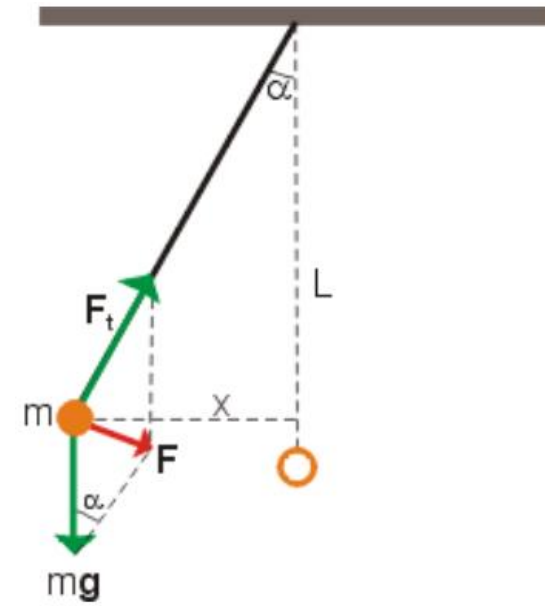
- **pohybová rovnice:**

$$F = -m\omega^2 x$$

$$mg \frac{x}{L} = m\omega^2 x \rightarrow \omega^2 = \frac{g}{L} \rightarrow \omega = \sqrt{\frac{g}{L}}$$

- **vztah pro úhlovou rychlost**

$$\omega = \frac{2\pi}{T} = 2\pi f = \sqrt{\frac{g}{L}}$$

$$f_0 = \frac{1}{2\pi} \sqrt{\frac{g}{L}}$$

f_0 – vlastní frekvence kyvadla

$$T_0 = 2\pi \sqrt{\frac{L}{g}}$$

T_0 – vlastní perioda kyvadla

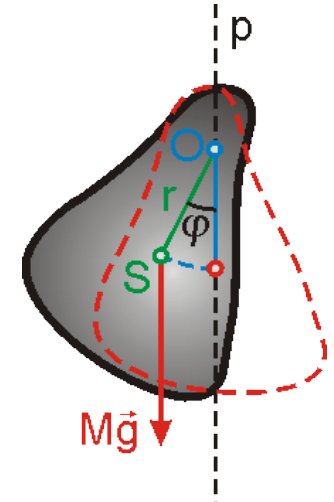
1. Mechanické kmitání

1.7 Kyvadlo

Fyzické kyvadlo

- jakékoliv těleso kmitající kolem nehybné osy
- Příklad: zvon, deska
- m – hmotnost tělesa
- d – vzdálenost těžiště od osy otáčení
- J – moment setrvačnosti tělesa vzhledem k ose otáčení

$$f_0 = \frac{1}{2\pi} \sqrt{\frac{mgd}{J}}$$
$$T_0 = 2\pi \sqrt{\frac{J}{mgd}}$$

Blackburnovo kyvadlo

- demonstrace složených kmitů
- nádoba s pískem kývá současně ve dvou kolmých směrech
- vytváří se **Lissajousovy obrazce**

1. Mechanické kmitání

1.7 Kyvadlo

Foucaultovo kyvadlo

- **1851** Pantheón v Paříži – **Leon Foucault (1819 – 1868)**: $m = 28 \text{ kg}$, $L = 68 \text{ m}$, $T = 16 \text{ s}$
- dokazuje rotaci Země kolem osy; neotáčí se kyvadlo, ale země pod kyvadlem
- na kyvadlo působí **Coriolisova síla**
- na pólech se rovina kmitů stočí o 360° za 24 hodin
- na rovníku se rovina kmitů nemění
- na dané rovnoběžce α : $\varphi = 360^\circ \sin \alpha$
 φ – úhel stočení roviny kmitů za 24 h

Pantheón v Paříži

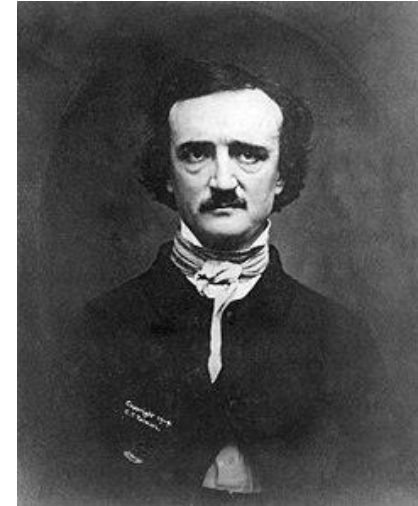
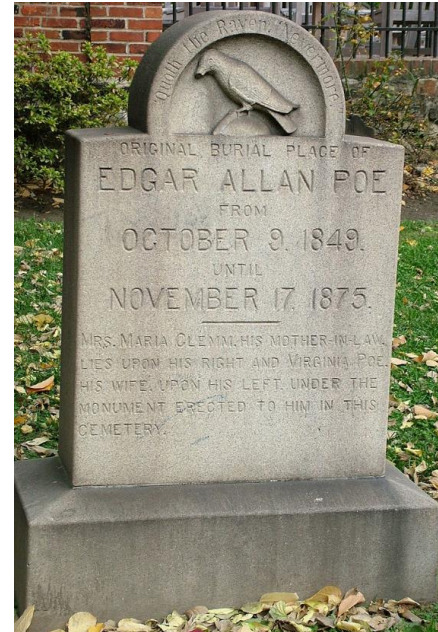
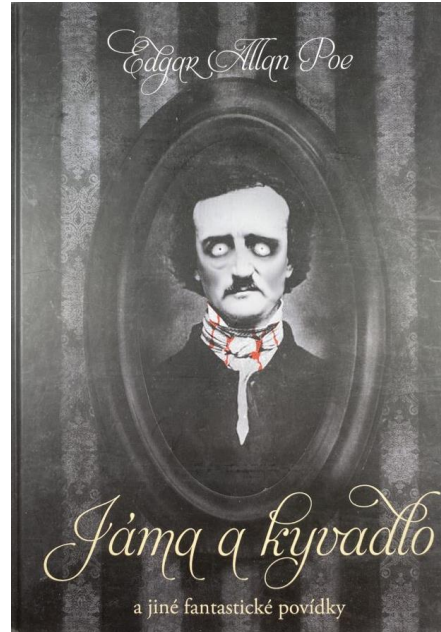
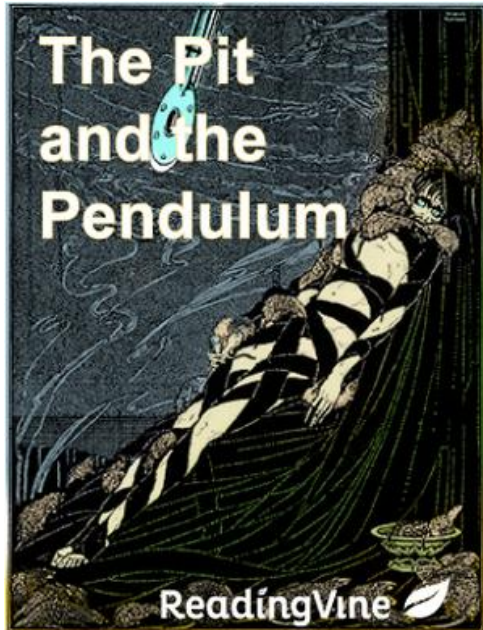
Přírodovědecká fakulta UP Olomouc

1. Mechanické kmitání

1.7 Kyvadlo

Jáma a kyvadlo

- 1842 – Edgar Allan Poe (1809 – 1849)
- zakladatel hororů a deduktivních detektivních románů
- dílo: Vraždy v ulici Morgue (1841), Havran (1845)

2. Mechanické vlnění

Kmity vodní hladiny vyvolají vlnění

250 m vysoká vlna tsunami

Mořská vlna

Interference vodních vln

2. Mechanické vlnění

2.1 Vznik a druhy vlnění

Základní vlastnosti mechanického vlnění

- **podstatou mechanického vlnění je přenos kmitů látkovým prostředím**
- **ve vakuu** se mechanické kmity nešíří
- **nedochází k přenosu látky**
- **dochází k přenosu energie**
- kmitání v tzv. **pružném prostředí**
  - dochází k přenosu kmitů a energie z částice na částici → kmity se šíří
  - vzniká tzv. **postupné vlnění**

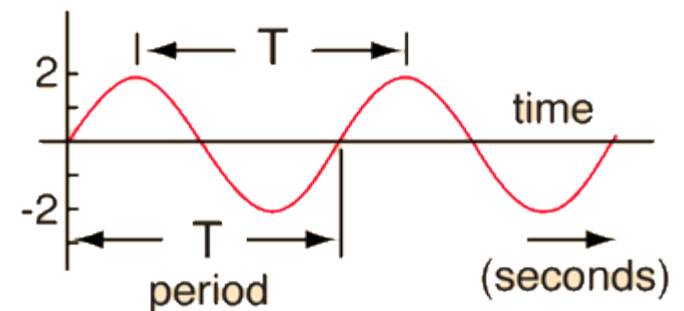
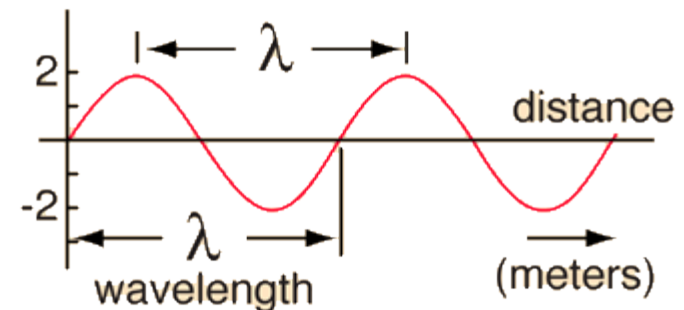

Vlnová délka – λ $[\lambda] = m$

- **udává vzdálenost 2 nejbližších bodů, které kmitají se stejnou fází** → vzdálenost, kterou vlna urazí za T

$$\lambda = \frac{v}{f} = vT$$

v – rychlost postupného vlnění

2. Mechanické vlnění

2.1 Vznik a druhy vlnění

Příčné a podélné vlnění

- **příčné (transverzální) – kmity jsou kolmé na směr šíření (rychlosti)**

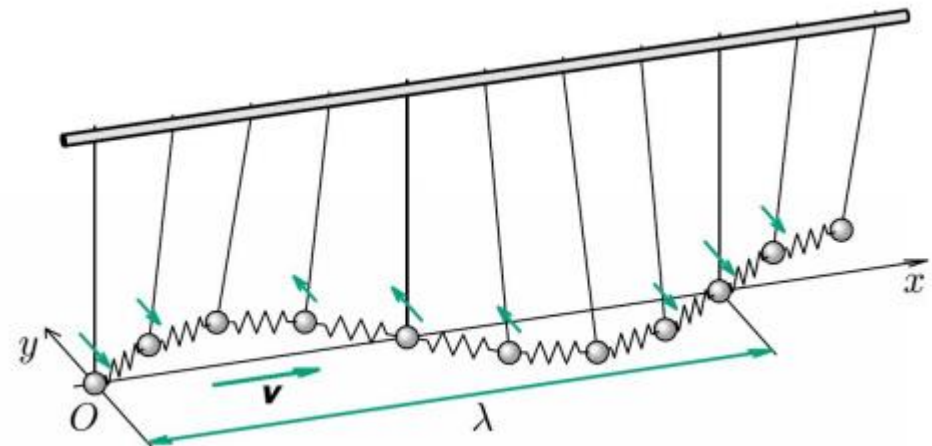
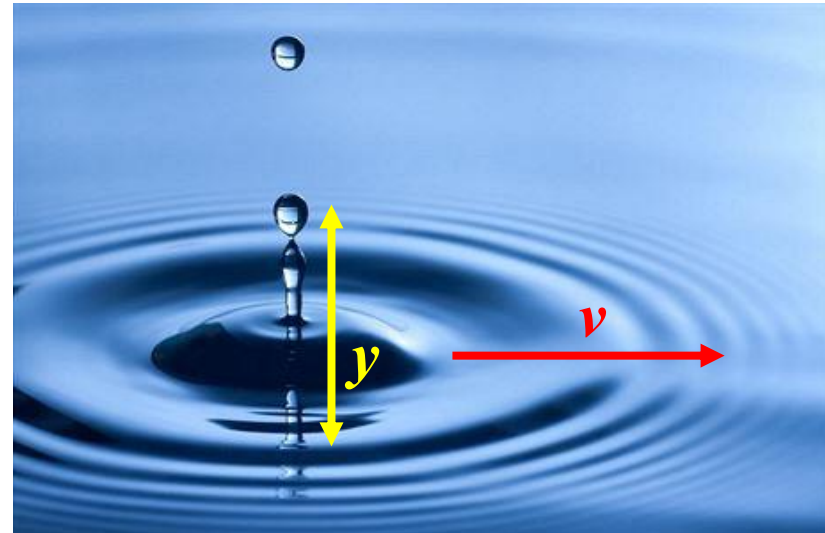
Př. vodní vlny pod opadu kamene na hladinu, kmitající tyč, struna

- online animace:

<https://www.youtube.com/watch?v=7cDAYFTXq3E>

- online experiment:

https://www.youtube.com/watch?v=bJzxzhv_rgU

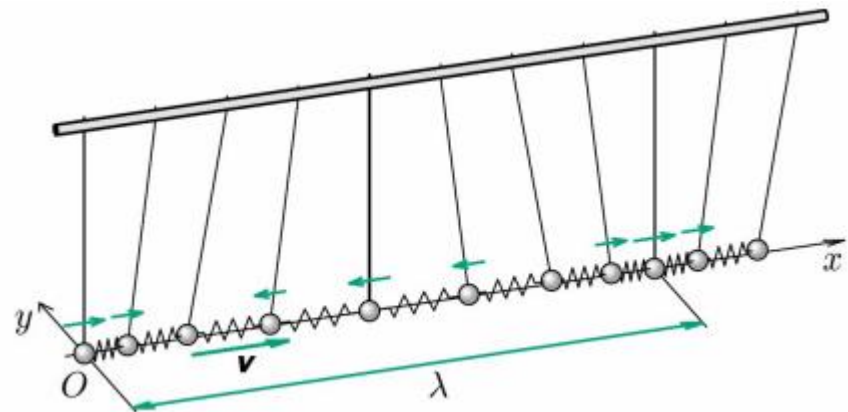
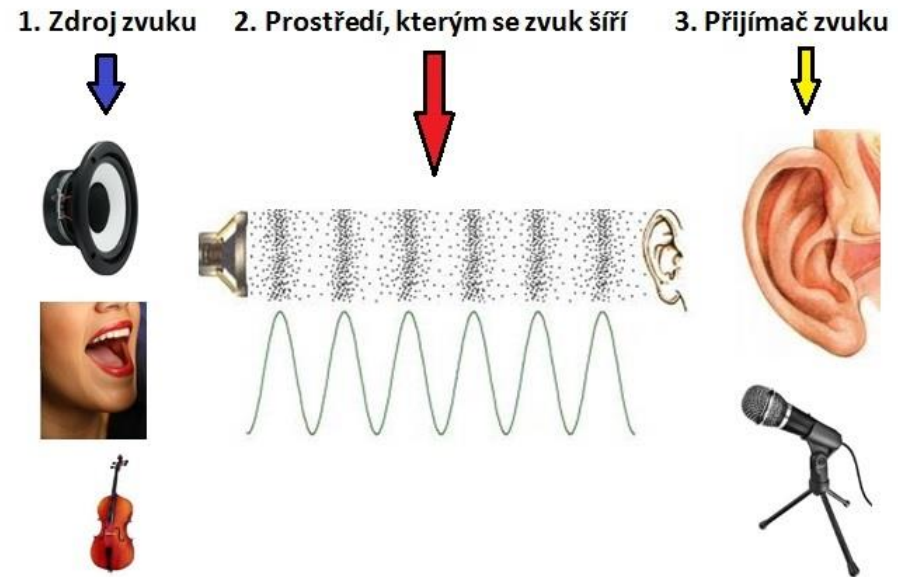

2. Mechanické vlnění

2.1 Vznik a druhy vlnění

Příčné a podélné vlnění

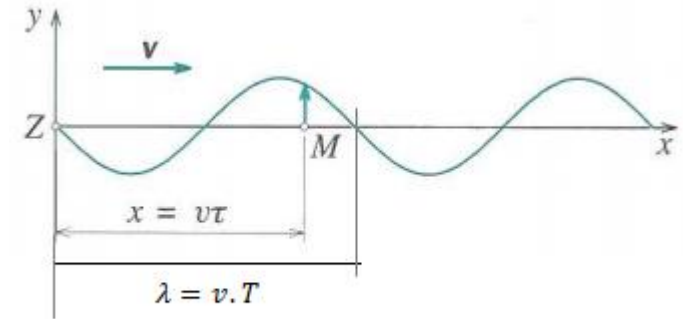
- **podélné – kmity se dějí ve směru/proti směru šíření**
→ dochází k zhušťování a zředování bodů
Př. šíření zvuku
- online animace:
<https://www.youtube.com/watch?v=3J6zWv2CqEY>
online experiment:
<https://www.youtube.com/watch?v= DOCSUa0sbM>

2. Mechanické vlnění

2.2 Rovnice postupného vlnění

Šíření vlny ve směru osy x

- kmitání zdroje: $y = y_m \sin(\omega t)$
- do bodu M kmitání dospěje za čas $\tau = \frac{x}{v}$
- Rovnice okamžité výchylky v bodě M:
$$y = y_m \sin(\omega(t - \tau)) = y_m \sin\left[\omega\left(t - \frac{x}{v}\right)\right] =$$
$$= y_m \sin\left[\frac{2\pi}{T}\left(t - \frac{x}{v}\right)\right] = y_m \sin\left[2\pi\left(\frac{t}{T} - \frac{x}{vT}\right)\right]$$
- **Rovnice postupného vlnění** (příčného i podélného):

$$y = y_m \sin\left[2\pi\left(\frac{t}{T} - \frac{x}{\lambda}\right)\right]$$

$2\pi\left(\frac{t}{T} - \frac{x}{\lambda}\right)$ → fáze vlnění postupujícího **ve směru osy x**

$2\pi\left(\frac{t}{T} + \frac{x}{\lambda}\right)$ → fáze vlnění postupujícího **proti směru osy x**

- t – čas, T – perioda vlnění, x – x -ová souřadnice bodu do kterého vlnění dospělo
 λ – vlnová délka vlnění
- **v různém prostředí má vlnění různou rychlost**
- **vlnění je děj, který je funkcí jak času, tak polohy v prostoru**

2. Mechanické vlnění

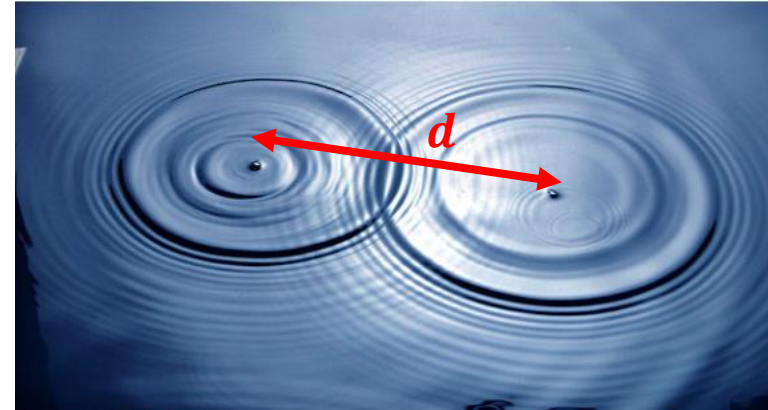
2.3 Interference vln

Princip superpozice

- **Interference** = skládání vlnění
- Při kmitání více zdrojů dochází v libovolném bodě prostoru ke skládání vln z jednotlivých zdrojů
- výsledná výchylka v daném bodě je dána tzv. **superpozicí jednotlivých výchylek**
- **Interference** je dána **fázovým rozdílem** $\Delta\varphi = \varphi_1 - \varphi_2$

$$\Delta\varphi = \frac{2\pi}{\lambda} d$$

- **dráhový rozdíl vlnění** d – vzdálenost kmitajících zdrojů
- λ – vlnová délka vlnění

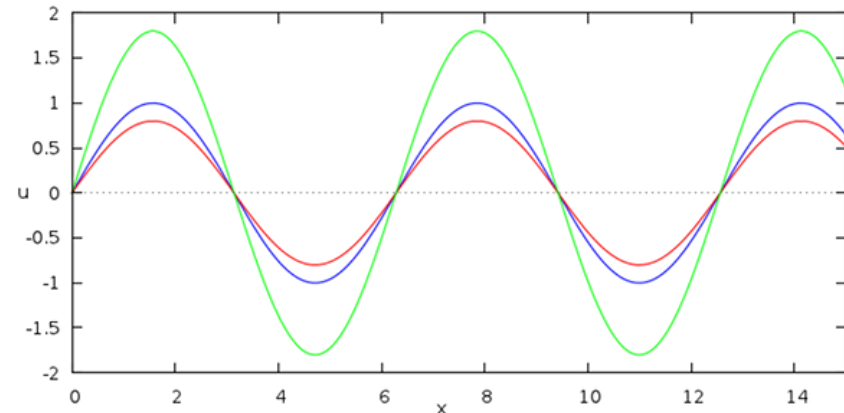

Zvláštní případy interference

1. dráhový rozdíl = sudý počet půlvln

$$d = 2k \frac{\lambda}{2} \quad k = 0, 1, 2, \dots$$

- vlny se setkávají v každém bodě **se stejnou fází**
- vzniká **interferenční maximum (konstruktivní IF)**
- $y_m = y_{m1} + y_{m2}$

2. Mechanické vlnění

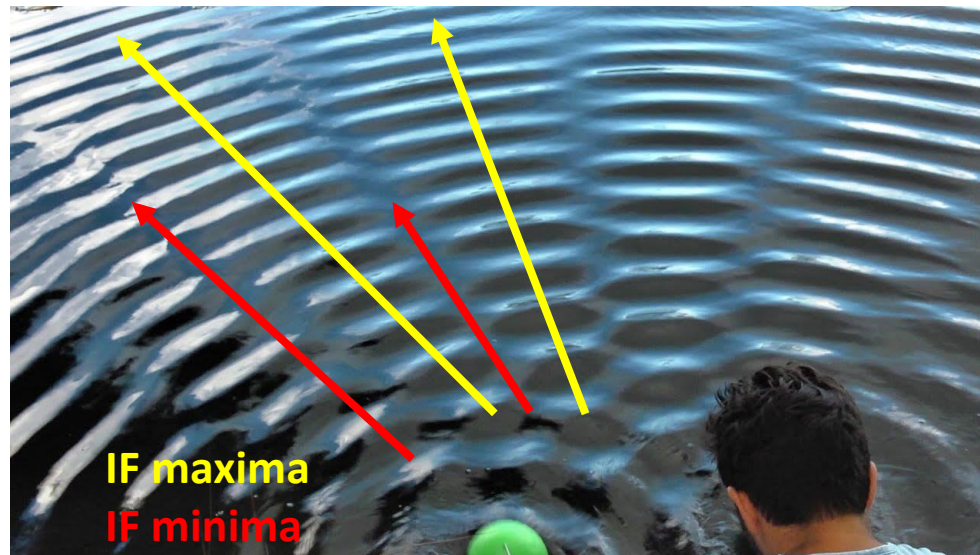
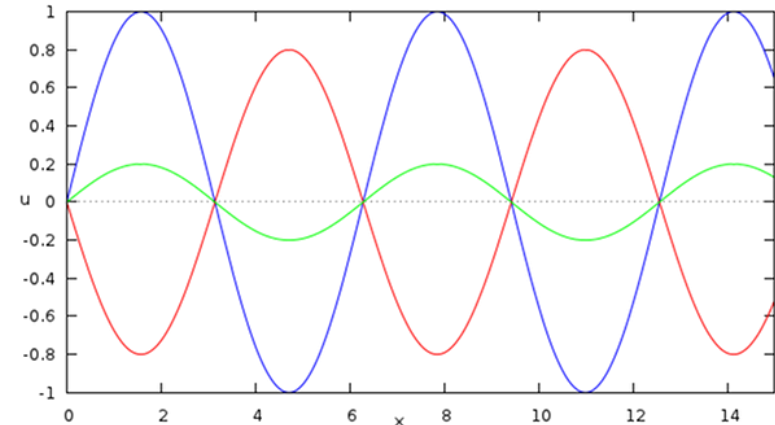
2.3 Interference vln

Zvláštní případy interference

2. dráhový rozdíl = lichý počet půlvln

$$d = (2k + 1) \frac{\lambda}{2} \quad k = 0, 1, 2, \dots$$

- vlny se setkávají v každém bodě s opačnou fází
- vzniká **interferenční minimum (destruktivní IF)**
- $y_m = y_{m1} - y_{m2}$
- při stejné amplitudě vln se vlnění vzájemně vynuší

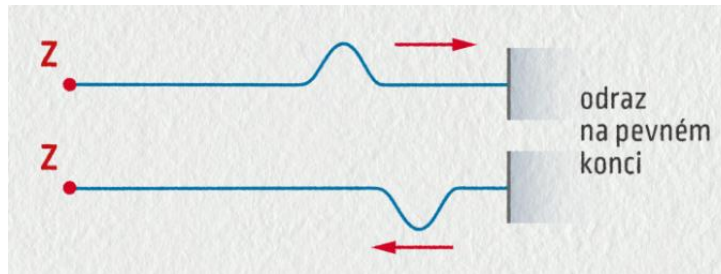

2. Mechanické vlnění

2.4 Odraz vlnění. Stojaté vlnění

Odraz na pevném konci

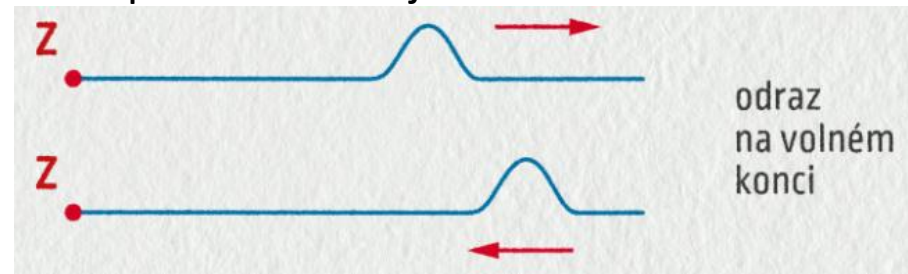
- vlna se odráží **s opačnou fází**
- na pevném konci je **uzel**

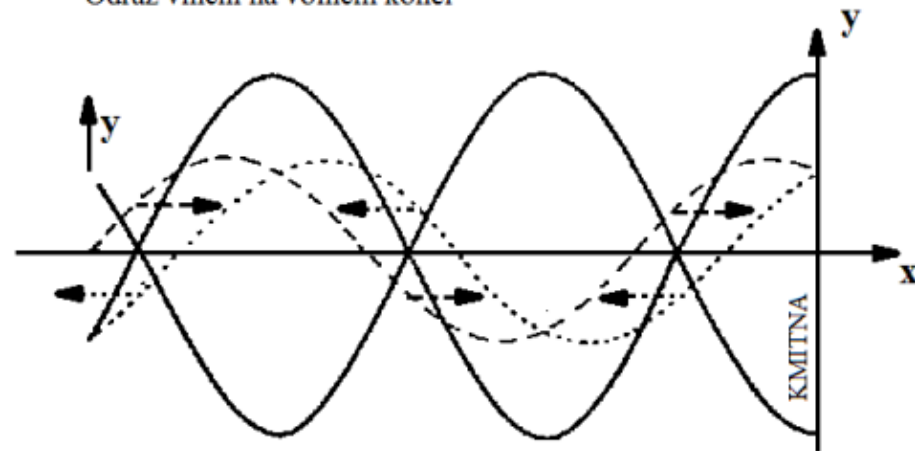
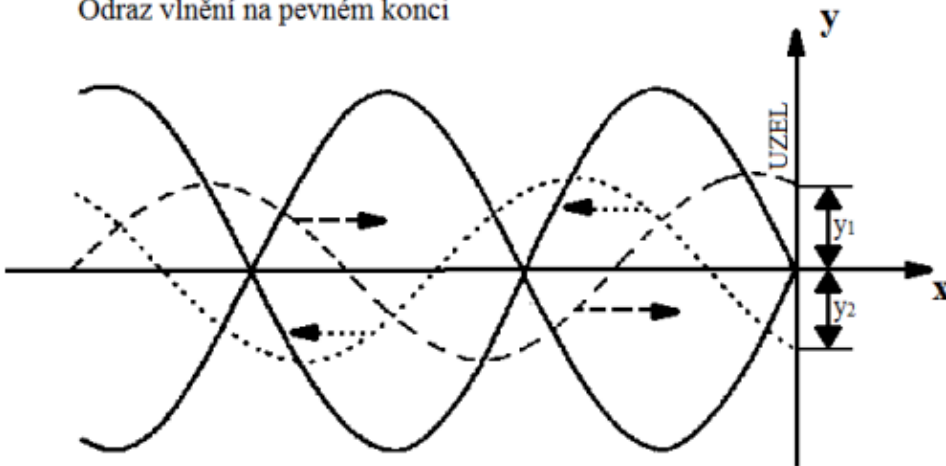
Odraz vlnění na pevném konci

Odraz na volném konci

- vlna se odráží **se stejnou fází**
- na volném konci je **kmitna**

Odraz vlnění na volném konci

- postupná vlna
- ..... odražená vlna
- výsledná stojatá vlna

2. Mechanické vlnění

2.4 Odraz vlnění. Stojaté vlnění

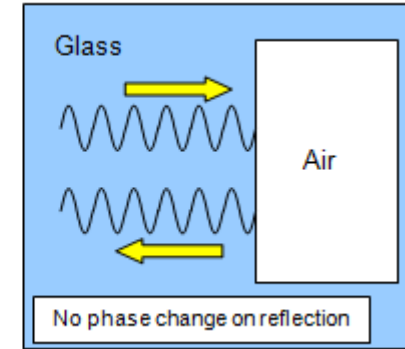
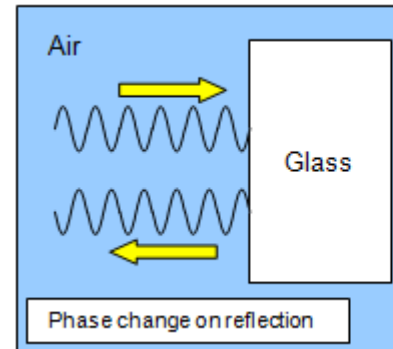
Změna fáze přechodem do jiného prostředí

- $v_1 > v_2 \rightarrow$ vlna prochází **s opačnou fází, fáze se převrací**

Př.: zvuk šířící se z vody do vzduchu

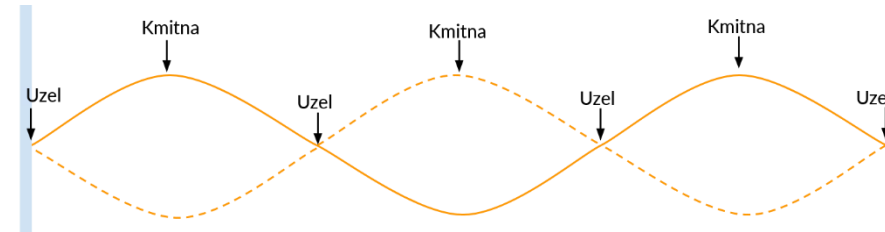
- $v_1 < v_2 \rightarrow$ vlna prochází **se stejnou fází, fáze se nemění**

Př.: zvuk šířící se ze vzduchu do vody

Stojaté vlnění

- vzniká **interferencí přímé a odražené vlny**
- **kmitny** – maximální výchylka $\rightarrow y_m = \max.$
- **uzly** – nulová amplituda $\rightarrow y_m = 0$
- vzdálenost 2 kmiten nebo uzlů: $\frac{\lambda}{2}$
- vzdálenost kmitna-uzel: $\frac{\lambda}{4}$
- **stojatým vlněním se energie nepřenáší**
- všechny body kmitají se stejnou fází, ale různou amplitudou

2. Mechanické vlnění

2.4 Chvění mechanických soustav

- **Chvění** = stojaté vlnění vzniklé např. na struně, v píšťale, ve 2D desce, apod.

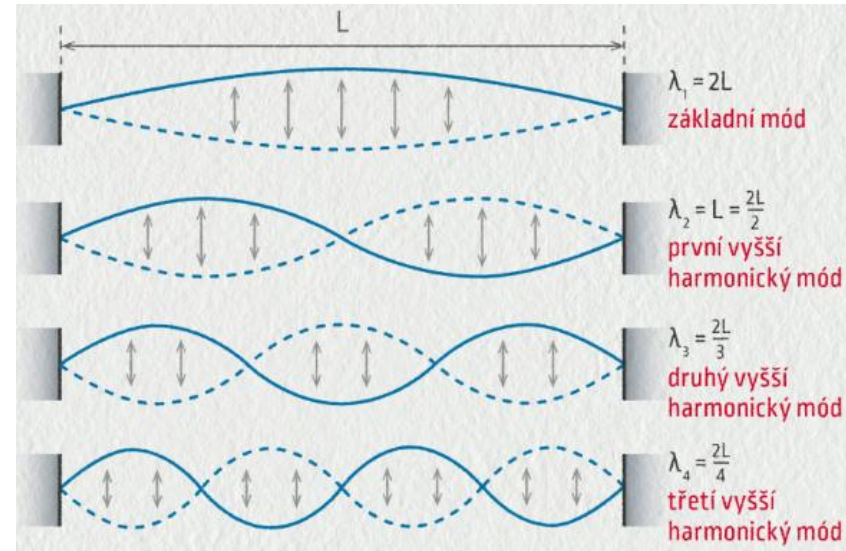
Struna upevněná na obou koncích

- **základní frekvence** f_1 je dána geometrickými a konstrukčními vlastnostmi struny
- na obou koncích jsou uzly → **délka struny** L je rovna $\lambda/2$

$$f_1 = \frac{v}{\lambda} = \frac{v}{2L}$$

$$f_k = k \frac{v}{\lambda} = k \frac{v}{2L}$$

- vyšší harmonické frekvence: $f_k = k f_1$, $k = 2, 3, \dots$

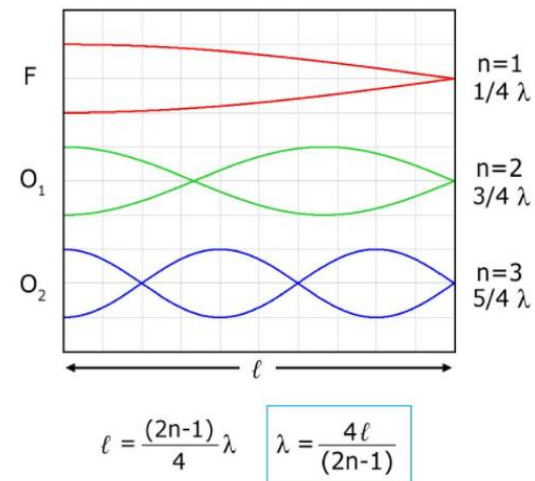

Struna upevněná na jednom konci

- na jednom konci uzel, na druhém kmitna → **délka struny** L je rovna $\lambda/4$
- vyšší harmonické frekvence: $f_k = k f_1$, $k = 1, 2, \dots$

$$f_1 = \frac{v}{\lambda} = \frac{v}{4L}$$

$$f_k = \frac{(2k-1)v}{\lambda} = (2k-1) \frac{v}{4L}$$

2. Mechanické vlnění

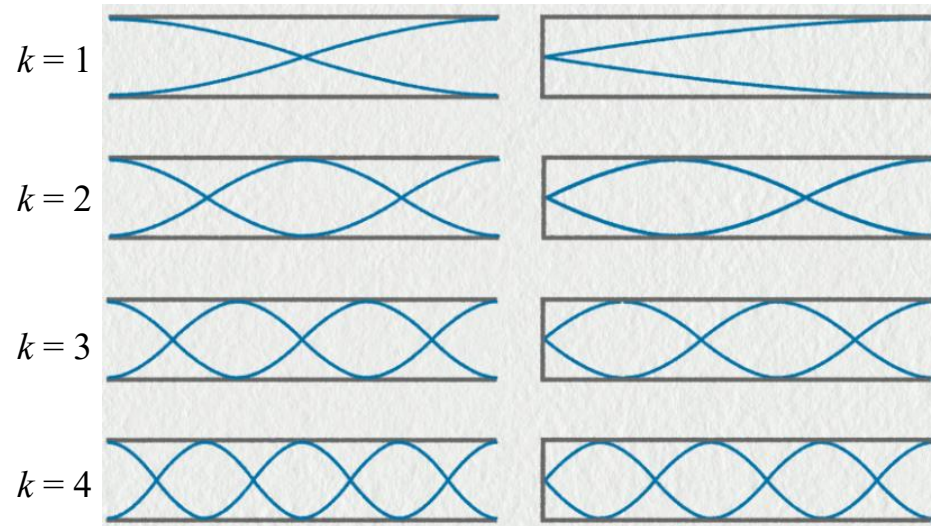
2.4 Chvění mechanických soustav

Otevřená píšťala

- **základní frekvence** f_1 je dána geometrickými a konstrukčními vlastnostmi píšťaly
- Př. flétna
- na obou koncích jsou kmitny
→ **délka píšťaly L je rovna $\lambda/2$**
- vyšší harmonické frekvence: $f_k = k f_1, k = 2, 3, \dots$

$$f_1 = \frac{v}{\lambda} = \frac{v}{2L}$$

$$f_k = k \frac{v}{\lambda} = k \frac{v}{2L}$$

Píšťala uzavřená na jednom konci

- na jednom konci uzel, na druhém kmitna
→ **délka píšťaly L je rovna $\lambda/4$**
- Př. Klarinet, žestě
- vyšší harmonické frekvence: $f_k = k f_1, k = 2, 3, \dots$

$$f_1 = \frac{v}{\lambda} = \frac{v}{4L}$$

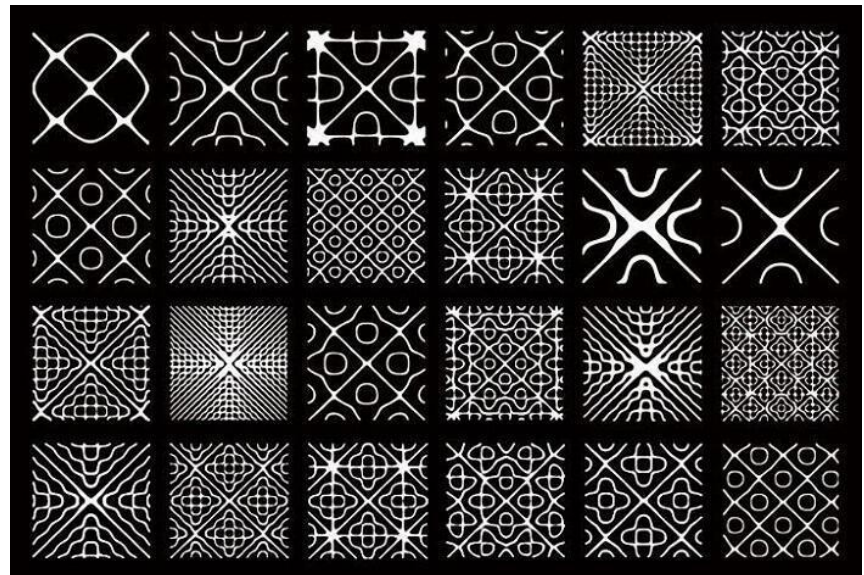
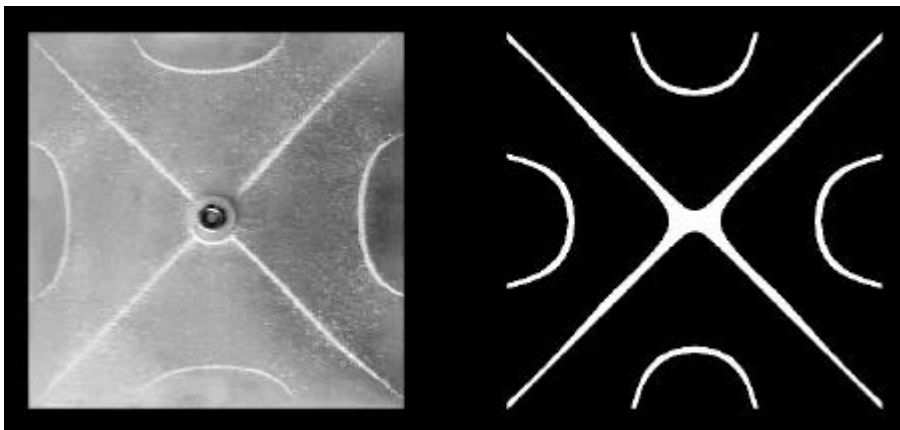
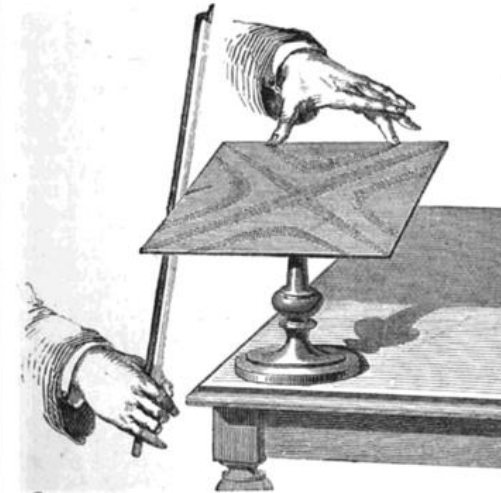
$$f_k = \frac{(2k-1)v}{\lambda} = (2k-1) \frac{v}{4L}$$

2. Mechanické vlnění

2.4 Chvění mechanických soustav

Chladniho obrazce

- **Ernst Chladni (1756 – 1827)**
  - německý fyzik, hudebník;
  - otec akustiky
  - slovenské kořeny
- rezonanční obrazce dvourozměrných desek
- zkoumal také meteority a zastával myšlenku jejich mimozemského původu

2. Mechanické vlnění

2.5 Huygensův princip

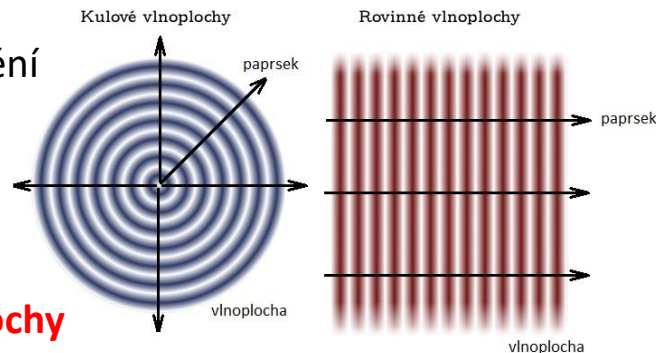
Christian Huygens (1629 – 1695)

- holandský fyzik, matematik, astronom
- autor prvních sci-fi románů
- 1659 vysvětlil vznik Saturnových prstenců, objevil jeho největší měsíc Titan
- formuloval myšlenku o vlnové povaze světla
→ základ duality částice-vlna
- 1657 – vynalezl kyvadlové hodiny s netlumeným pohybem kyvadla
- 1666 – zakládající člen Královské akademie věd
- 1690 – optika
→ objasnil přímočaré šíření světla, zákon odrazu a lomu
→ popsal dvojlom a polarizaci

Vlnění v izotropním prostředí

- **Izotropní prostředí** → ve všech směrech se vlnění šíří stejnou rychlostí
→ kámen hozený do vody vytváří kruhy, nikoliv např. elipsy
- v prostoru vznikají **kulové vlnoplochy**
- ve velké vzdálenosti od zdroje: **rovinné vlnoplochy**
- **vlnoplocha** – plocha PV jejíž body kmitají se stejnou fází

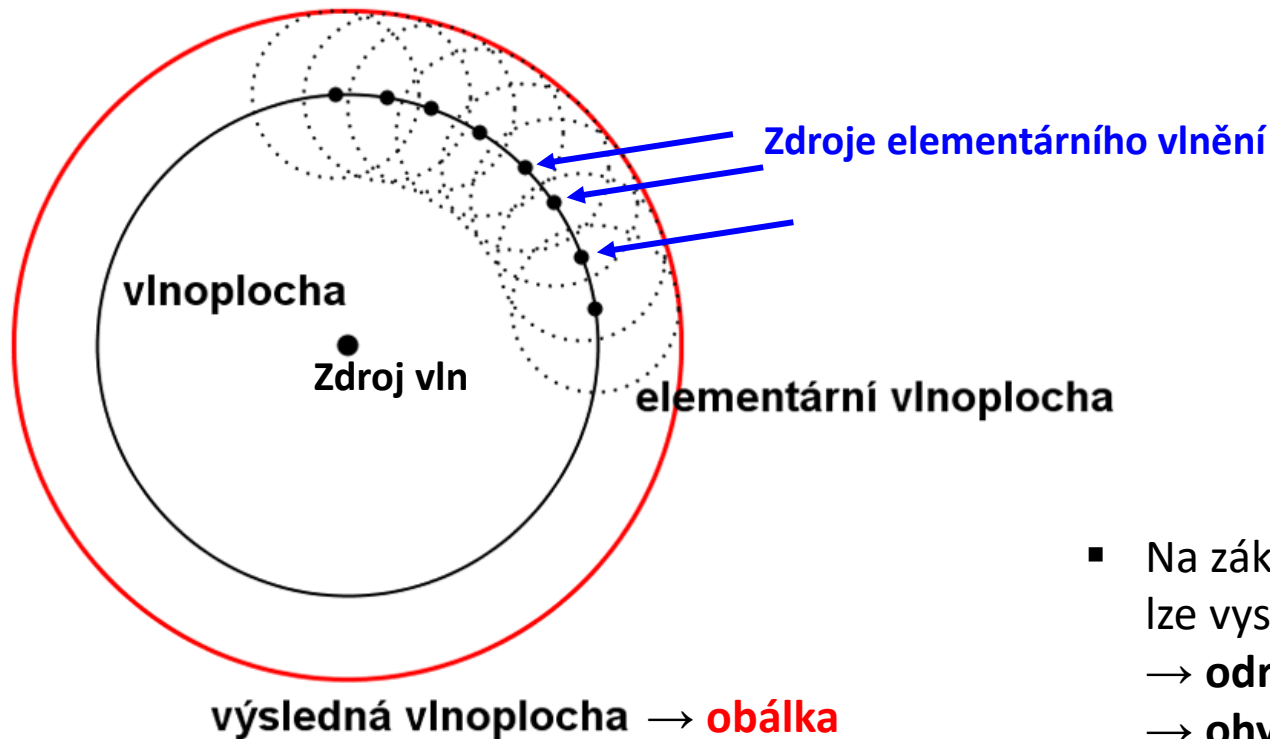

2. Mechanické vlnění

2.5 Huygensův princip

Huygensův princip

- Každý bod vlnoplochy je zdrojem elementárního vlnění, které se z něho šíří v elementárních vlnoplochách. Vlnoplocha v dalším časovém okamžiku je obálkou všech elementárních vlnoploch.

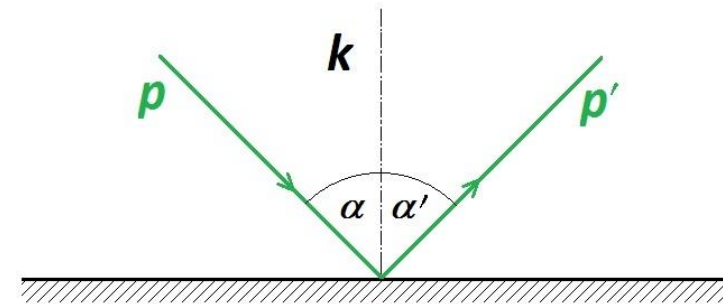
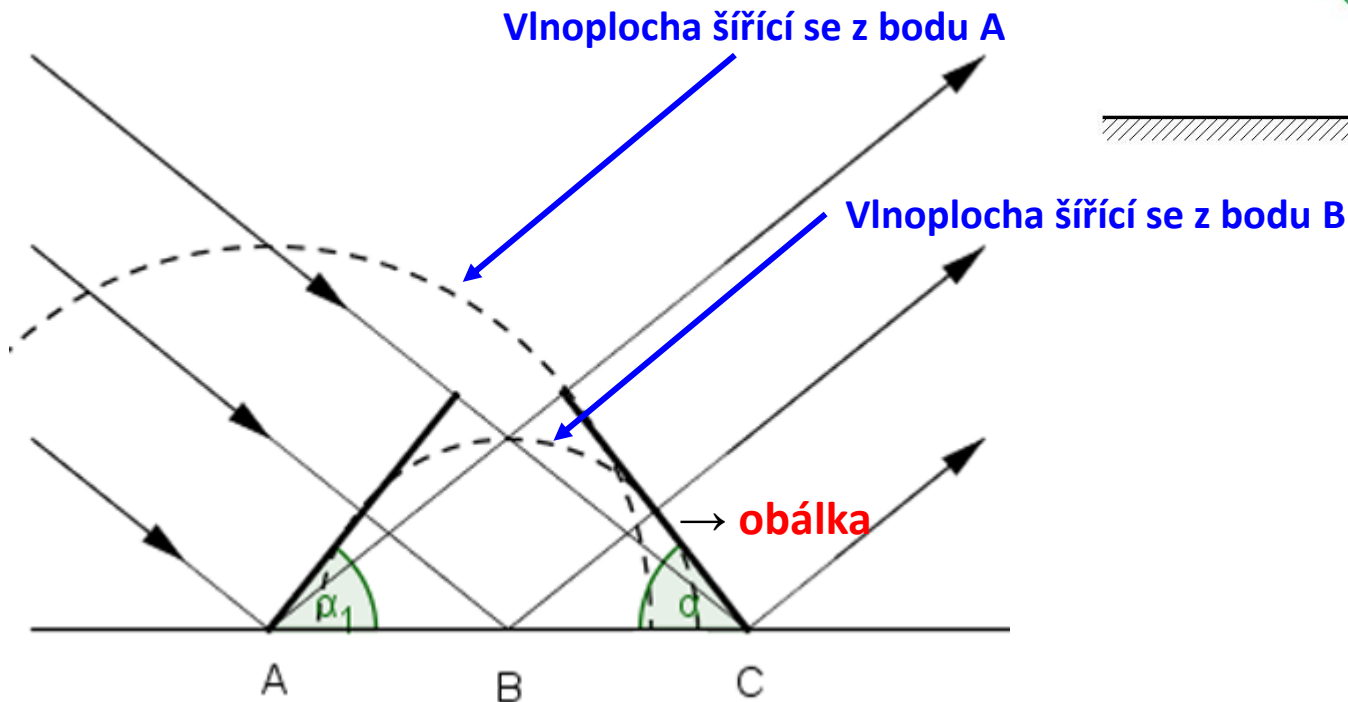
- Na základě **Huygensova principu** lze vysvětlit:
  - **odraz a lom vlnění**
  - **ohyb vlnění**

2. Mechanické vlnění

2.6 Odraz a lom. Ohyb vlnění

Odraz a lom

- **Zákon odrazu: úhel dopadu je roven úhlu odrazu.**
Odražený paprsek leží v rovině dopadu (tvořená dopadajícím paprskem a kolmicí dopadu).

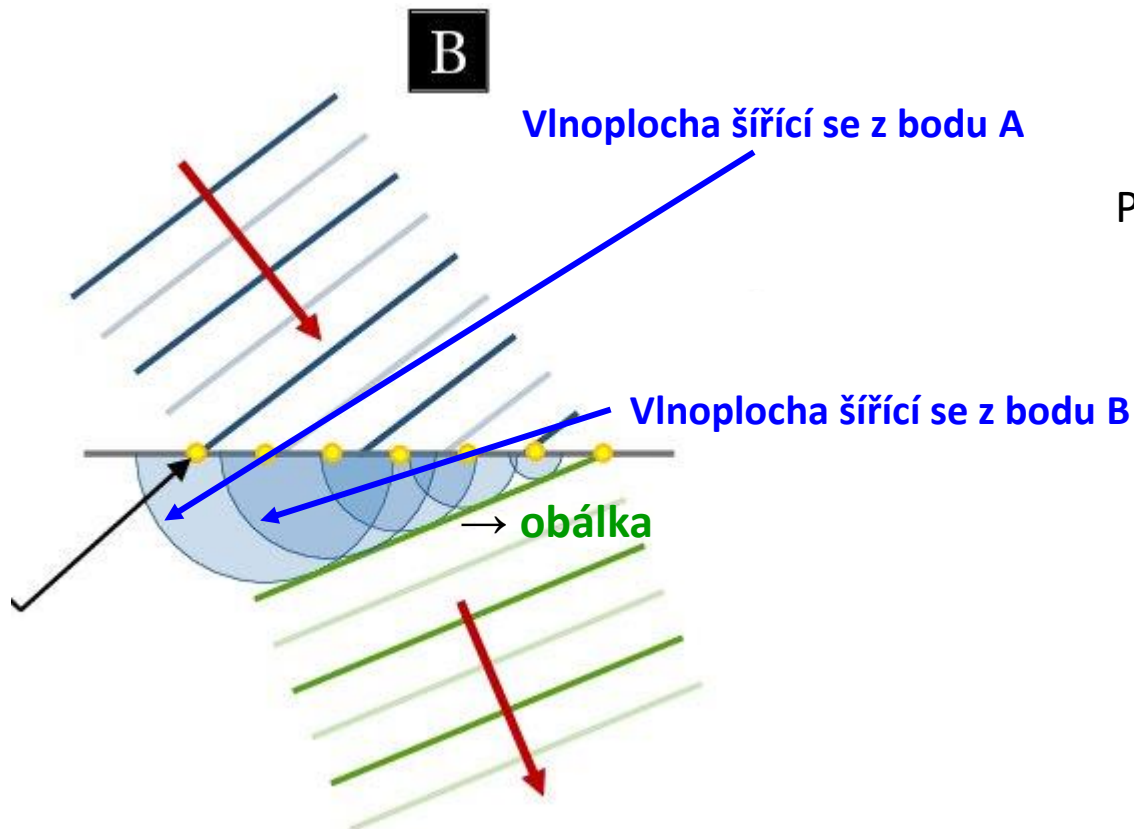
$$\alpha = \alpha'$$

2. Mechanické vlnění

2.6 Odraz a lom. Ohyb vlnění

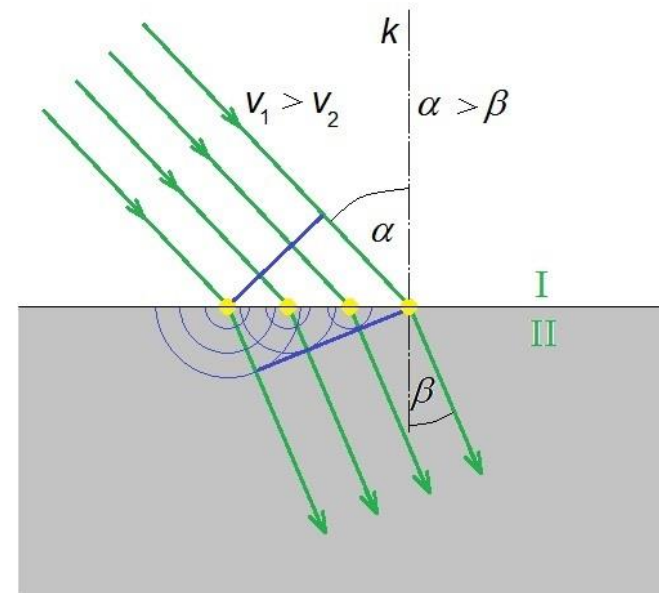
Odraz a lom

- **Zákon lomu: poměr sinu úhlu dopadu a lomu je stejný jako poměr rychlostí v prostředích. Lomený paprsek leží v rovině dopadu (tvořená dopadajícím paprskem a kolmicí dopadu).**

$$\frac{\sin \alpha}{v_1} = \frac{\sin \beta}{v_2}$$

Pro $v_1 > v_2$: $\beta < \alpha$ – lom ke kolmici

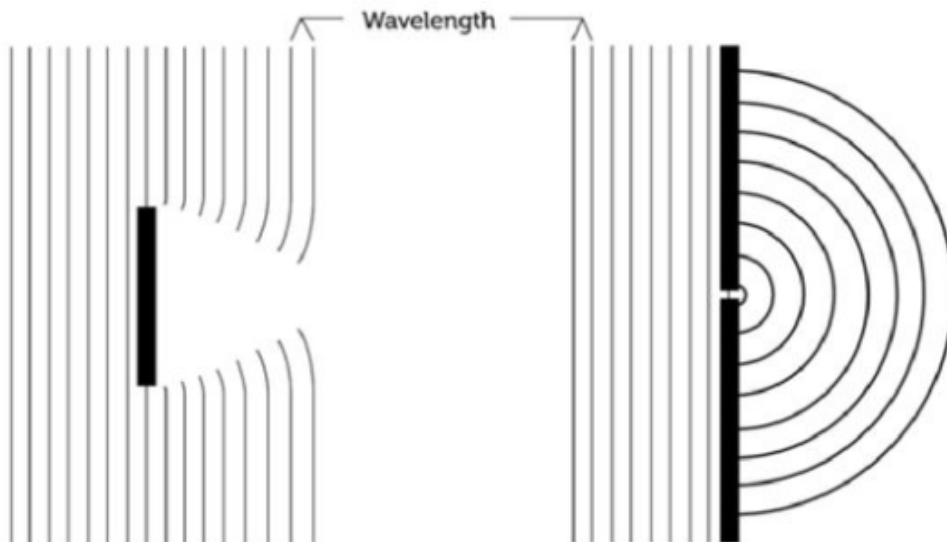

2. Mechanické vlnění

2.6 Odraz a lom. Ohyb vlnění

Ohyb

- **ohyb vlnění nastává na překážkách, které jsou svým rozměrem srovnatelné nebo menší než je vlnová délka vlnění**
- ohyb nastává **na překážce** nebo **na otvoru v překážce**
- vlnění se díky ohybu dostane i do oblasti tzv. **geometrického stínu**, tedy tam, kam by se podle geometrických pravidel dostat nemělo
- dopadne-li na otvor plošná vlnoplocha, stane se otvor zdrojem elementárního vlnění a z otvoru se šíří kruhové vlnoplochy

- a) ohyb na překážce
- b) ohyb na štěrbině

2. Mechanické vlnění

2.6 Odraz a lom. Ohyb vlnění

Ohyb vodní vlny na otvoru

Ohyb vodní vlny na překážce

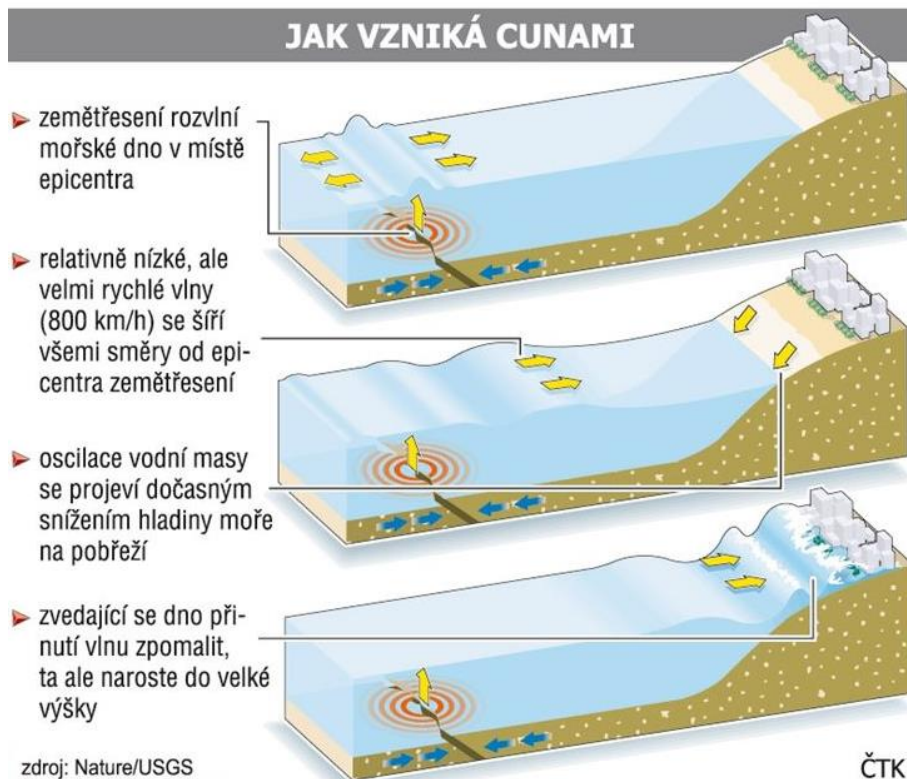

2. Mechanické vlnění

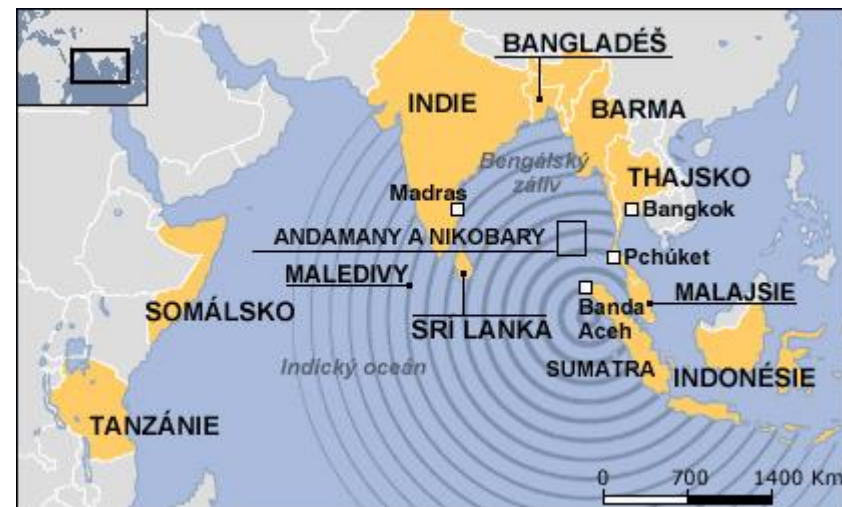
2.6 Odraz a lom. Ohyb vlnění

Tsunami – osamocená vlna

- **tsunami = japonsky cunami – „dlouhá vlna v přístavu“**
- osamocená vlna vyvolaná pohybem tektonických desek, např. při zemětřesení, sesuvem ledovce, sopečnou činností, dopadem meteoritu
- nejčastější výskyt: Tichý oceán – nejvíce ohrožené je Japonsko

- **26.12.2004 – Indický oceán**
- zemětřesení o síle přesahující 9,0 R.š. v délce asi 1200 km
- účinky byly pozorovány i na pobřeží Jižní Ameriky nebo v Arktidě
- 220 000 obětí na životech

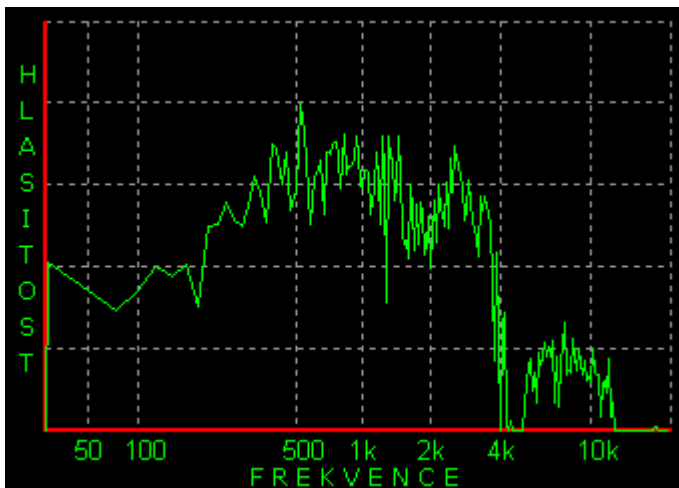

3. Akustika

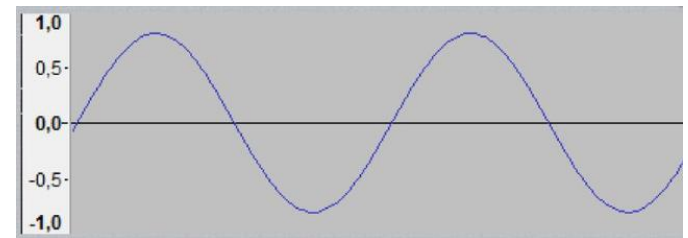
3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Základní terminologie

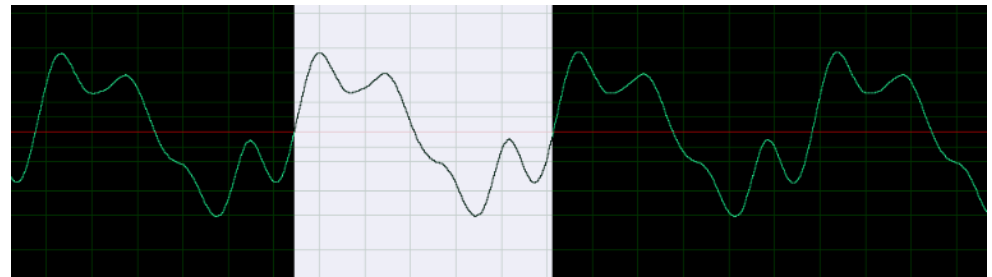
- **Zvuk je mechanické podélné vlnění, které je schopno vyvolat zvukový vjem.**
- **Akustika = nauka o zvuku**
- **Člověk** – vnímá frekvence v rozsahu cca **16 Hz – 16 kHz** (20 Hz – 20 kHz)
- **Infrazvuk** – zvukové vlnění jehož **$f < 16$ Hz** (0-16 Hz, pohyby země, mořské vody, vrtule)
- **Ultrazvuk** – zvukové vlnění jehož **$f > 20$ kHz** (pes, delfín, netopýr)
- Periodické zvuky – hudební zvuky, tóny (ladička, tónový generátor)
- Neperiodické zvuky – nehudební zvuky: šumy, praskoty

Záznam zvuku – praskot, šum

Záznam zvuku – jednoduchý tón

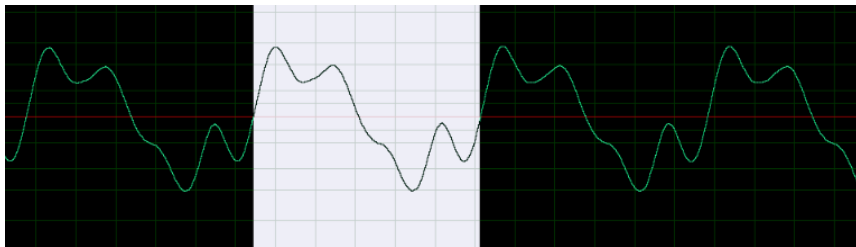
Záznam zvuku – tón klarinetu

3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

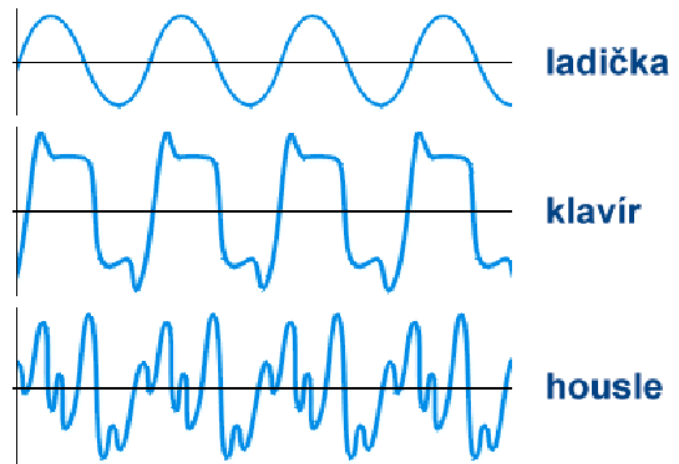
Základní vlastnosti tónu

- **jednoduchý tón** → **harmonický (sinusový) průběh**
- **složený tón** → vzniká interferencí jednoduchých tónů (akord, různé hudební nástroje)
- **flažoletový tón** → lehký dotyk v uzlu, např. na struně uprostřed, slyšíme tón o oktávu vyšší
- **Výška tónu**
  - **absolutní** – frekvence tónu vyjádřená v Hz
  - **relativní** – podíl frekvence tónu v Hz ku frekvenci referenčního tónu **440 Hz (a¹)**; **technika: 1 kHz**
- **Barva tónu** – stejné tóny znějí na různých nástrojích jinak (díky vyšším harmonickým frekvencím)
- **Intenzita tónu** – hlasitost, zmenšuje se s druhou mocninou vzdálenosti od zdroje zvuku

Záznam zvuku – tón klarinetu

PERIODICKÉ KMITY

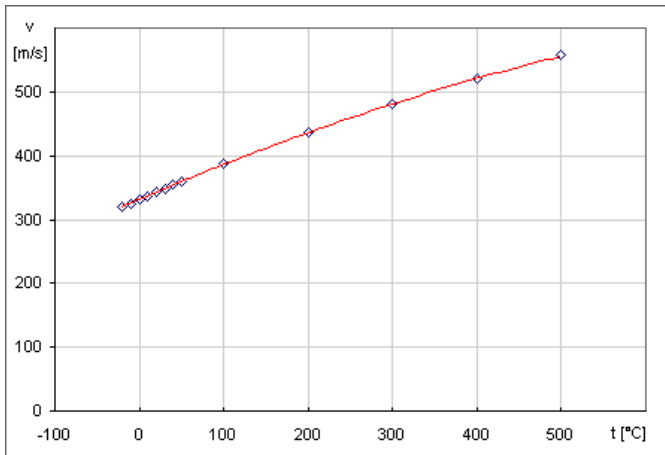
3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Rychlost zvuku

- **pružné prostředí** → **látkové prostředí je nutné pro šíření zvuku**
- **vakuum** → zvuk se nešíří, elektromagnetické vlnění ano
- **rychlost zvuku ve vzduchu** → **závisí na teplotě t**

$$v = (331,82 + 0,61 \cdot t) \text{ m} \cdot \text{s}^{-1}$$

t [°C]	v [m·s ⁻¹]
0	331,82
5	334,87
10	337,92
15	340,97
20	344,02
25	347,07
30	350,12
35	353,17

Z historie měření rychlosti zvuku:

Učenci francouzští chtějí vyzpytovat r. **1798** rychlost zvuku, změřili vzdálenost dvou stanic a dali tam postavit děla. Noční dobou střílelo se střídavě v umluvených okamžicích a změnila se pokaždé doba mezi uzřením ohně a zaslechnutím rány. Doby té má zvuk potřebí, aby proběhl vzdálenost stanic. **Zvuk se šíří ve vzduchu při teplotě 0° rychlostí 333 m/s.**

Látka	Rychlost zvuku [m·s ⁻¹]
vzduch	340
voda	1500
led	3200
ocel	5000
sklo	5200

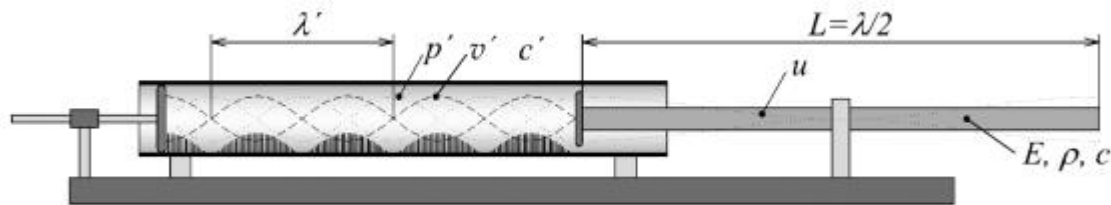

3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Měření rychlosti zvuku

- **Kundtova metoda** → pomocí poslechu nebo mikrofону se změří vzdálenost dvou sousedních kmiten, která je rovna polovině vlnové délky
→ ze vztahu $v = \lambda \cdot f$ vypočítáme rychlost zvuku

Kundtova trubice

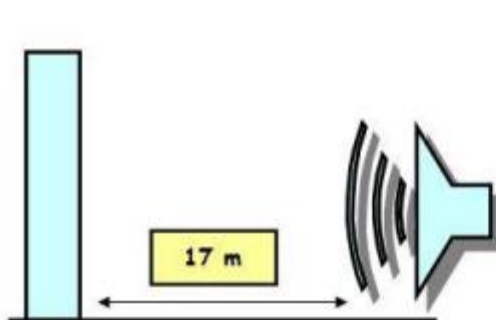
- **Odrazem od konce trubice** → pomocí zvukového SW jako je např. Audacity, Free Audio Editor, apod. určíme čas mezi zazněním zvuku (tlesknutí, lusknutí prsty) a odraženým zvukem od konce trubice
→ ze vztahu $v = s/t$ vypočítáme rychlost zvuku
→ online: <https://www.youtube.com/watch?v=Lf7sePWWMyLk>
- **S využitím Dopplerova jevu**
→ pomocí roztočeného zdroje zvuku zaznamenáme charakteristický nárůst a pokles frekvence
→ online: <http://www.matfyz.eu/scclpx/dokumenty/scclpx-10-2R.pdf>

3. Akustika

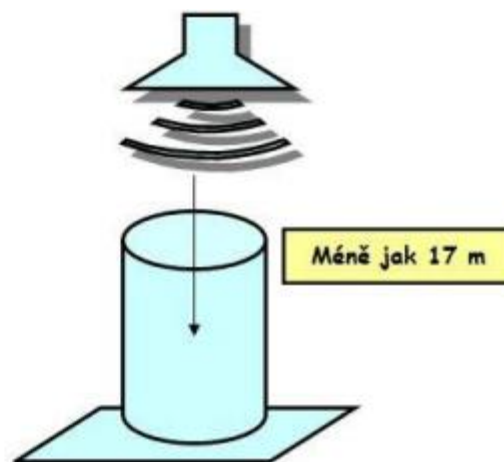
3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Ozvěna a dozvuk

- **citlivost ucha** → **lidské ucho rozliší 2 zvuky, je-li čas. interval > 0,1 s**
- **ozvěna** → vzdálenost překážky větší než 17 m: $s(\text{tam a zpět}) = 340 \cdot 0,1 \text{ m} = 34 \text{ m}$
- **dozvuk** → vzdálenost překážky menší než 17 m
→ působí rušivě např. v koncertních sálech → závěsy, obaly od vajec, vata v reprobedně

Jestliže je odrazová plocha ve vzdálenosti více jak 17 metrů, jedná se o **ozvěnu**

Jestliže je odrazová plocha ve vzdálenosti méně jak 17 metrů, jedná se o **dozvuk**

3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Hlasitost a intenzita zvuku

- **citlivost ucha** → ucho reaguje na periodické změny tlaku vlnícího se prostředí
- **práh slyšení** → $\Delta p = 10^{-5} \text{ Pa}$ - nejmenší hodnota změny tlaku, kterou je ucho schopné zaznamenat
- **práh bolesti** → $\Delta p = 10^2 \text{ Pa}$ → největší hodnota, kterou ucho snese bez poškození

Intenzita zvuku – I

- P → výkon zvukového vlnění
- S → plocha, kterou výkon prochází
- **práh slyšitelnosti** – $I = 10^{-12} \text{ W m}^{-2}$
- **práh bolesti** – $I = 1 \text{ W m}^{-2}$

$$I = \frac{P}{S}$$

$$[I] = \frac{[P]}{[S]} = \text{W} \cdot \text{m}^{-2}$$

Hladina intenzity zvuku (hlasitost) – L

- intenzitě $I_0 = 10^{-12} \text{ W m}^{-2}$ odpovídá $B = 0 \text{ dB}$
- intenzitě $I = 1 \text{ W m}^{-2}$ odpovídá $B = 120 \text{ dB}$

$$L = \log \frac{I}{I_0}$$

$$[L] = \text{dB (decibel)}$$

zdroj zvuku	vzdálenost v metrech	intenzita v dB
tíkot hodinek	0,1	20
normální rozhovor	1	65
křik	1	80
symfonický orchestr	3 až 5	80
motorová vozidla	10	90
startující letadlo	10	110

3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Durová stupnice – diatonická tvrdá

- Poměr tónů: $1 \quad \frac{9}{8} \quad \frac{5}{4} \quad \frac{4}{3} \quad \frac{3}{2} \quad \frac{5}{3} \quad \frac{15}{8} \quad 2$
kvarta *oktáva*
velká tercie *kvinta*

Molová stupnice – diatonická měkká

- Poměr tónů: $1 \quad \frac{9}{8} \quad \frac{6}{5} \quad \frac{4}{3} \quad \frac{3}{2} \quad \frac{5}{3} \quad \frac{15}{8} \quad 2$
kvarta *oktáva*
malá tercie *kvinta*

Hudební interval tónů s poměrem frekvencí $f_2 : f_1 = 2 : 1$ se označuje jako *oktáva*.

Další libozvučný tón byl získán zkrácením struny o $1/3$ a odpovídá mu vlnová délka $\lambda_3 = \frac{4}{3}l$ (obr. R2-1f). Tón má frekvenci

$$f_3 = \frac{v}{\lambda_3} = \frac{v}{\frac{4}{3}l} = \frac{3v}{4l} = \frac{3}{4} \cdot 2f_1 = \frac{3}{2}f_1.$$

Získali jsme tak další základní hudební interval – *kvintu*: $f_3 : f_1 = 3 : 2$.

Při zkrácení struny o $1/4$ vznikne tón s vlnovou délkou $\lambda_4 = \frac{3}{2}l$, kterému odpovídá hudební interval *kvarta* s poměrem frekvencí

$$\frac{f_4}{f_1} = \frac{\lambda_1}{\lambda_4} = \frac{2l}{\frac{3}{2}l} = 4 : 3.$$

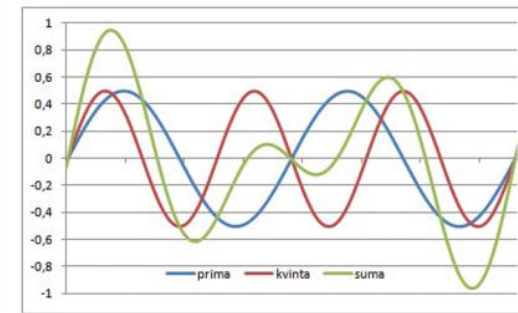
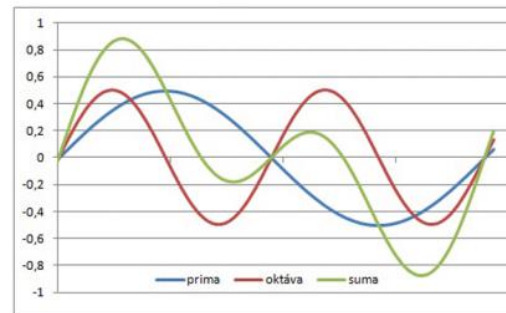
Stejným postupem určíme hudební interval mezi kvartou a kvintou:

$$\frac{f_3}{f_4} = \frac{3}{2} : \frac{4}{3} = 9 : 8.$$

Tento hudební interval určuje relativní výšku kvinty vzhledem ke kvartě a představuje *velký celý tón*.

Konsonance a disonance

- **Konsonantní = libozvučné kombinace:**
prima-oktáva, prima-kvinta, prima-kvarta,
prima-sexta, prima-tercie
→ poměr frekvencí je poměrem celých čísel < 7
- **Disonantní = nelibozvučné kombinace:**
prima-sekunda, prima-septima
→ poměr frekvencí není poměrem celých čísel

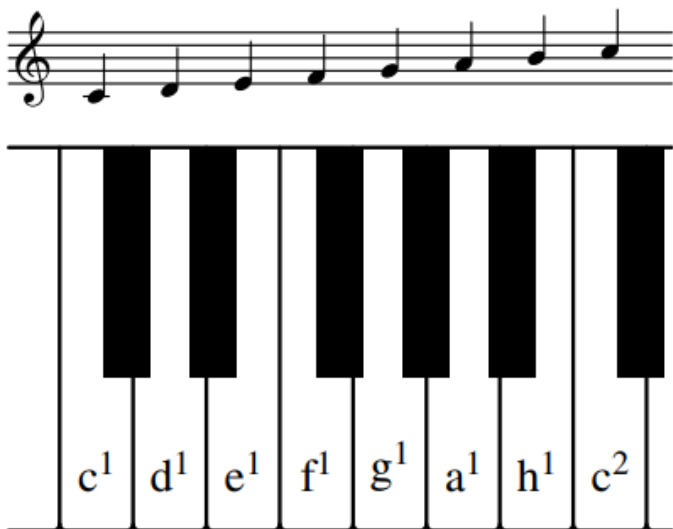

R3-3 Časové diagramy hudebních intervalů: oktáva (vlevo), kvinta (vpravo)

3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Tónová stupnice klavíru

R3-5 Tónová stupnice klávesového hudebního nástroje

Tabulka R3-1

Tón	c ¹	d ¹	e ¹	f ¹	g ¹	a ¹	h ¹	c ²
Relativní výška	prima 1 : 1	sekunda 9 : 8	tercie 5 : 4	kvarta 4 : 3	kvinta 3 : 2	sexta 5 : 3	septima 15 : 8	oktáva 2 : 1
Interval mezi tóny		9:8	10:9	16:15	9:8	10:9	9:8	16:15

3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Tónová stupnice klavíru – MP3 intervalů

Tabulka R3-1

Tón	c ¹	d ¹	e ¹	f ¹	g ¹	a ¹	h ¹	c ²
Relativní výška	prima 1 : 1	sekunda 9 : 8	tercie 5 : 4	kvarta 4 : 3	kvinta 3 : 2	sexta 5 : 3	septima 15 : 8	oktáva 2 : 1
Interval mezi tóny	9:8		10:9	16:15	9:8	10:9	9:8	16:15

Prima:

Kvinta:

Tercie:

Na břehu Blanice

Sekunda:

Sexta:

Tercie:

Septima:

Kvinta:

Improvizace

Kvarta:

Oktáva:

3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Přirozené a temperované ladění

Poznámka: Ve stupnici se vyskytuje vedle velkého celého tónu s relativní výškou 9 : 8 také tzv. *malý celý tón* s relativní výškou 10 : 9. Ten vzniká posloupností velkého a malého půltónu. Jeho relativní výšku získáme vynásobením relativních výšek těchto půltónů: $16/15 \cdot 25/24 = 10/9$. Rozdíl intervalů obou celých tónů je však tak malý, že ho rozliší jen zkušené ucho hudebníka. Můžeme tedy konstatovat, že stupnice C dur se skládá z pěti celých tónů a dvou půltónů. Na klaviatuře klávesového hudebního nástroje jim odpovídají bílé klávesy.

Vývojem hudby došlo k rozšíření základní tónové stupnice o další půltóny a vznikla *chromatická stupnice*, která v jedné oktávě obsahuje celkem 12 tónů s různou relativní výškou. Jednotlivé tóny chromatické stupnice postupují po půltónech. Na klaviatuře s chromatickou stupnicí doplňuje bílé klávesy 5 černých kláves.

Přirozené ladění se používá u hudebních nástrojů, kde hudebník může technikou hry přímo ovlivnit frekvenci tónu. Podobně je tomu také při zpěvu. U klávesových nástrojů však je frekvence každého tónu pevně nastavena a přirozené ladění nahrazuje *temperované ladění*. Hudební interval oktávy tvoří 12 stejných půltónů s přesně definovanou relativní výškou $\sqrt[12]{2} = 1,06$. Rozdílné hodnoty absolutních výšek jednotlivých tónů c^1 až c^2 stupnice C dur jsou v tabulce R3-2. Přesně shodnou frekvenci 440 Hz má při obou způsobech ladění jen tón a^1 – komorní a (tón e^1 má v temperovaném ladění frekvenci 329,6 Hz).

3. Akustika

3.1 Zvuk a jeho vlastnosti

Přirozené a temperované ladění

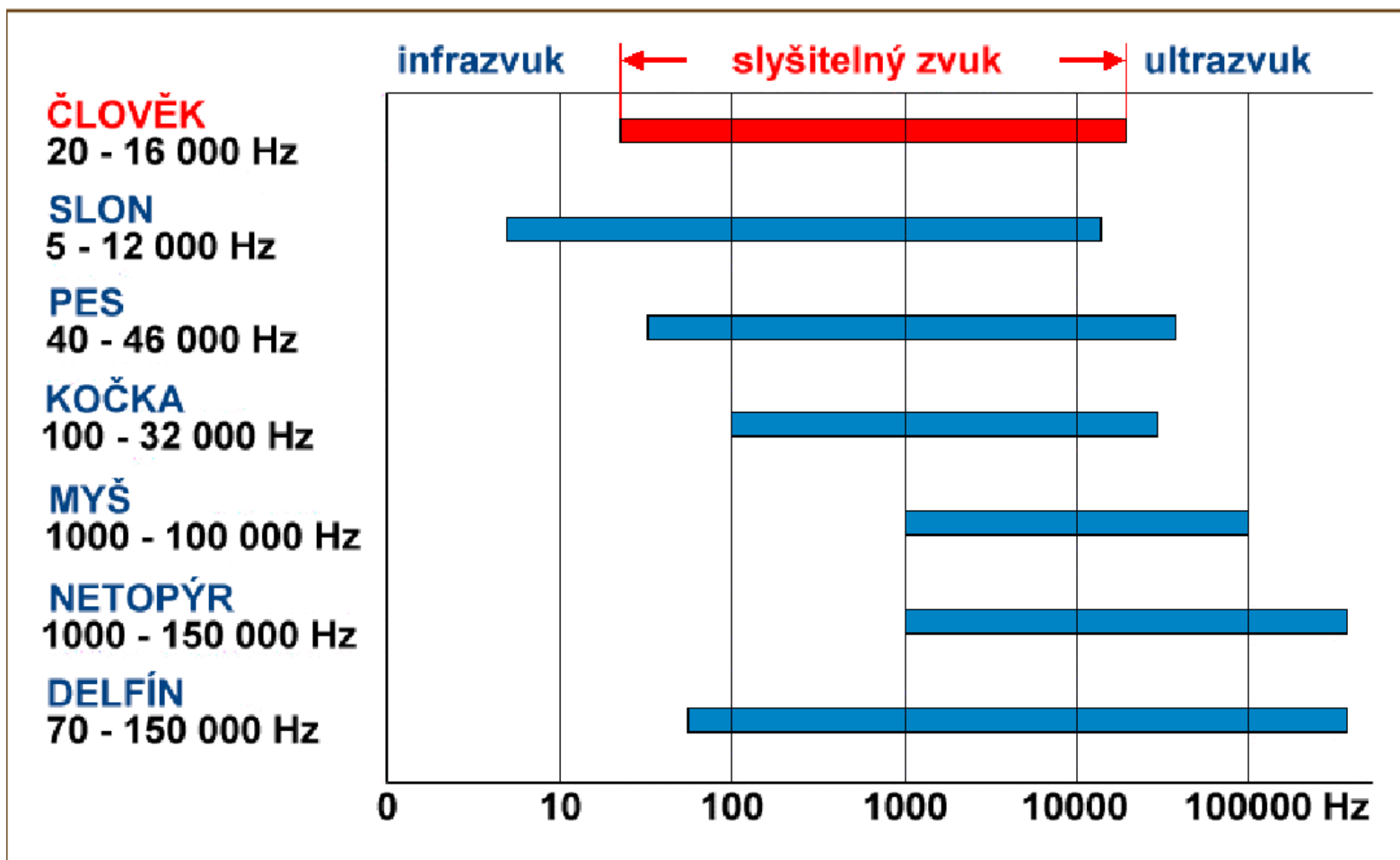
Tón	c ¹	d ¹	e ¹	f ¹	g ¹	a ¹	h ¹	c ²
Ladění	absolutní výška tónu (Hz)							
přirozené	264	297	330	352	396	440	495	528
temperované	262	294	330	349	392	440	494	524

V hudbě se využívají tóny až do frekvence přibližně 4 kHz, rozdělené do osmi oktáv: *subkontra* začíná tónem s označením C₂, *kontra* (C₁), *velká* (C), *malá* (c), *jednočárkovaná* (c¹; tabulka R3-2) až po *čtyřčárkovanou* (c⁴). Frekvence tónů těchto oktáv v temperovaném ladění jsou v MFChT. Např. klavíatura piana začíná tónem A₂ ($f_{A_2} = 440/2^4 \text{ Hz} = 27,5 \text{ Hz}$) a končí tónem c⁵ ($f_{c_5} = 261,63 \cdot 2^4 \text{ Hz} = 4\,186 \text{ Hz}$).

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Co slyší zvířata

Rozsah frekvencí, které slyší člověk a některá zvířata.

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Infrazvuk

- **je zvuk s frekvencí nižší než je lidské ucho schopné vnímat, tedy pod 16 či 20 Hz.**
- Tuto frekvenci mají např. seizmické vlny při zemětřesení či nízko frekvenční vibrace strojů.
- Zvuk ve frekvenčním rozsahu nad 20kHz lidský sluch nevnímá a ani lidské tělo negativně neovlivňuje. Z fyziologického hlediska je neškodný.
- **dlouhotrvající působení infrazvuku na lidský organizmus je škodlivé**
- Infrazvuk představuje vážný rizikový faktor zejména pro člověka. Zvláště nebezpečné jsou infrazvuky s frekvencí 7 - 8 Hz, při kterých rezonují tkáně a mechanicky se poškozují buňky ve svalech a v nervech
- Hygienické normy omezují, případně zakazují práci mladistvých a žen v tomto prostředí. Na infrazvuk jsou zvláště citliví i revmatici.
- Další účinky infrazvuku se projevují jako pulzování v hlavě a úplně znemožňují jakoukoliv intelektuální práci. I při poměrně nízkých intenzitách vyvolává u živých organismů únavu, podráždění, závratě, zvracení. Způsobuje pocity panického strachu a při frekvenci 7 Hz dokonce smrt.
- **Infrazvuky s velmi vysokou energií mohou zabíjet lidi i živočichy na větší vzdálenosti.**
- online: <https://www.jesen.cz/clanek17.html>

3. Akustika

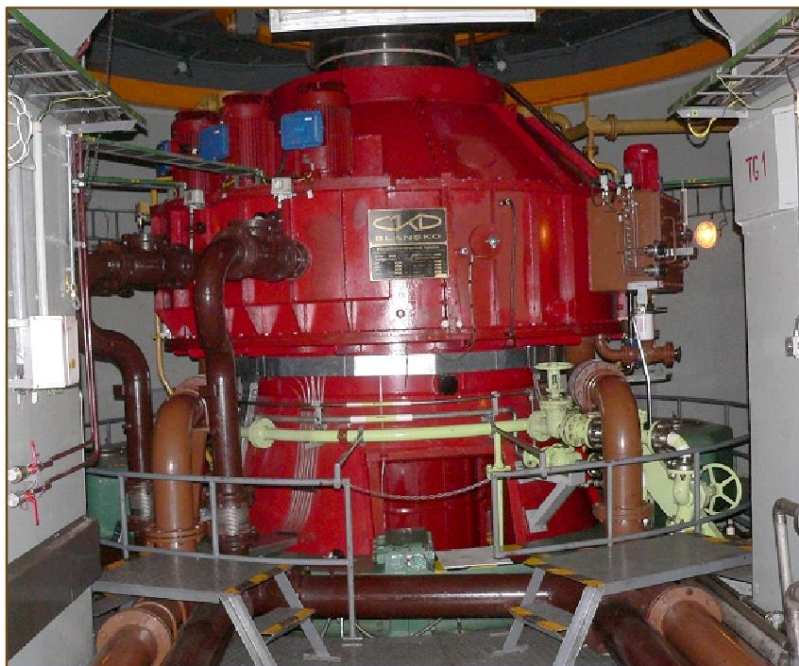
3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Přírodní zdroje infrazvuku

- zemětřesení, erupce vulkánů
- vichřice, větry, bouřky
- vodopády, mořský příboj
- sluneční atmosféra, polární záře

Technické zdroje infrazvuku

- motory letadel
- točivé vibrující stroje (ventilátory, kompresory)
- turbíny, generátory
- klimatizace
- zbraně

Turbína vodní elektrárny pohání generátor, ale je také zdrojem silného zvuku a infrazvuku.

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Zajímavosti ze světa zvířat

- **kosatka** – při lovu a orientaci vysílá IZ
- **sloni** → vnímají IZ – neklidné chování a útoky z oblastí, kde nastane zemětřesení → dorozumívají se zvuky s $f < 16$ Hz
- **ryby** – slyší jen IZ

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Zajímavosti ze světa lidí

- **Troubení na lasturu** – lidé ve středověku věřili a někde věří, že troubení zažene bouřku
- Troubení skutečně vydává infrazvuk, který dokáže rozvibrovat jemné kapky vody v mracích a tím spustit déšť dřív než zasáhne pole a zničí úrodu

Troubení na lasturu proti covidu-19: Indie, jižní Amerika

Jeho (Durjodhanův) věhlasný praděd (Bhíšma), nejstarší z rodu Kuruů, zadul do lastury mající zvuk jakoby řval lev. Hned po jeho zatroubení se rozezvučely ostatní lastury, bubínky, bubny, rohy a kotle, jejichž zvuk byl děsivý. Potom nasedli také Mádhava^[red 12] a Pándava^[red 13] do svého nádherného bojového vozu taženého bělouši a zatroubili na své nebeské lastury, Hršíkéša^[red 14] na Páňčadžanju, Dhanandžaja^[red 15] na Dévadattu a Bhímakarma^[red 16] rozseval hrůzu troubením na obrovitou lasturu Poundru, mající zvuk jakoby vyl vlk. Princ Judhištira, syn Káunt^[red 17], troubí na lasturu Anantavidžaju, Nakula a Sahadéva na lastury Sughóšu a Manipušpaku. Král Káši, obratný lučištník, mocný vozataj Šikhandi a neporazitelní vozatajové Dhrštadjumna, Viráta a Drupada, synové Draupady a silnoruký syn Subhadry (Abhimanju), všichni troubí na svoje lastury, ó zeměvládče. Tento ohlušující ryk Dhrtaráštrových vojáků proniká nebem a zemí a zasévá hrůzu do srdcí.

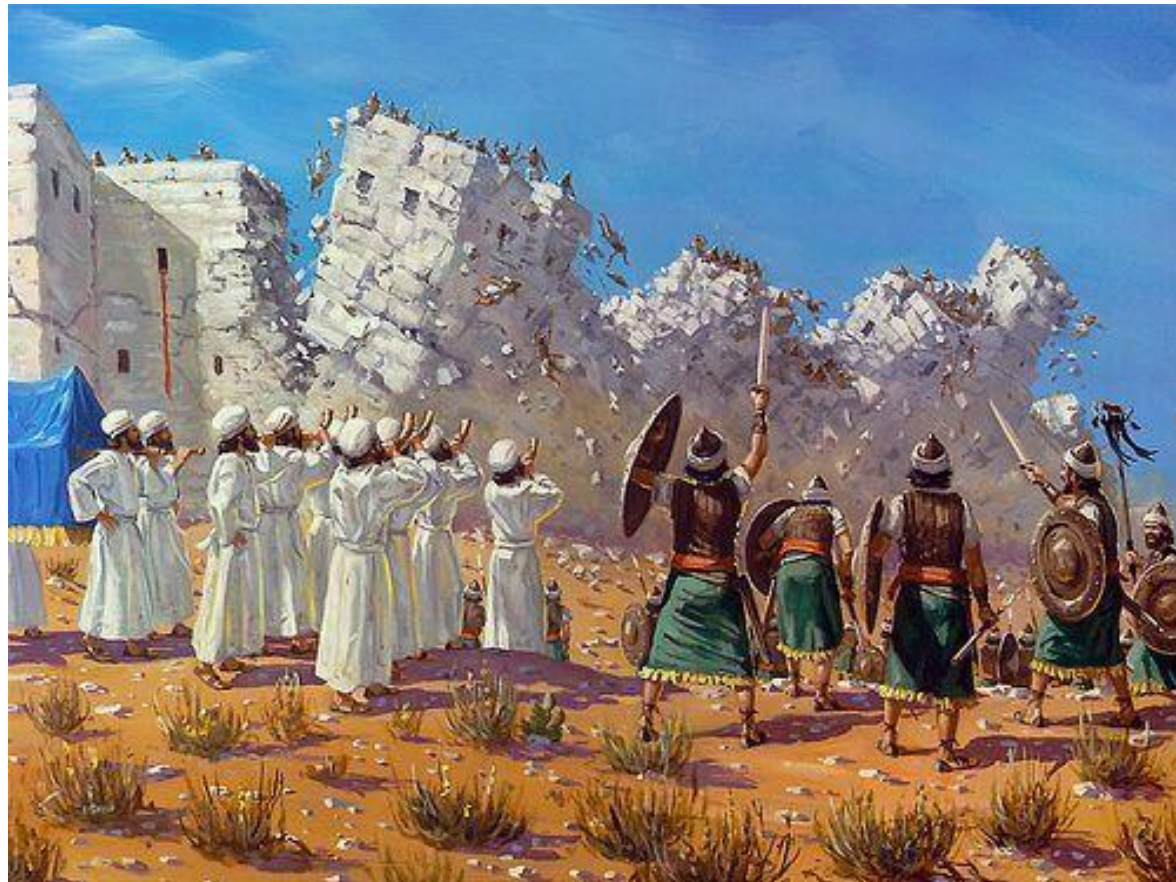
3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Zajímavosti ze světa lidí

- **Walls of Jericho** → biblický příběh o zboření zdí Jeruzaléma pomocí troubení

*„Kdybys poznalo v tento den i ty, co vede k pokoji!
Avšak je to skryto tvým očím. Přejdou na tebe dny,
kdy tvoji nepřátele postaví kolem tebe val, obklíčí
tě a sevrou se všech stran. Srovnají tě se zemí a s
tebou i tvé děti; nenechají v tobě kamen na
kameni, poněvadž jsi nepoznalo čas, kdy se Bůh k
tobě sklonil.“ (L 19,42-44)*

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Jozue dobyl Jericho

Zhruba před třemi tisíci let prožíval židovský národ těžké období, o kterém se dočtete v biblických knihách Starého zákona. Když se Mojžíšovi podařilo vysvobodit Židy z egyptského otroctví, následovalo čtyřicetileté putování pouští do zaslíbené země Kanaán – dnešního území Palestiny a Izraele. Po příchodu poutníků na planinu Moab východně od řeky Jordán Mojžíš zemřel. Vůdcem se stal **Jozue**, který lid převedl přes Jordán a obsazování země Kanaán zahájil dobytím opevněného města Jericha.

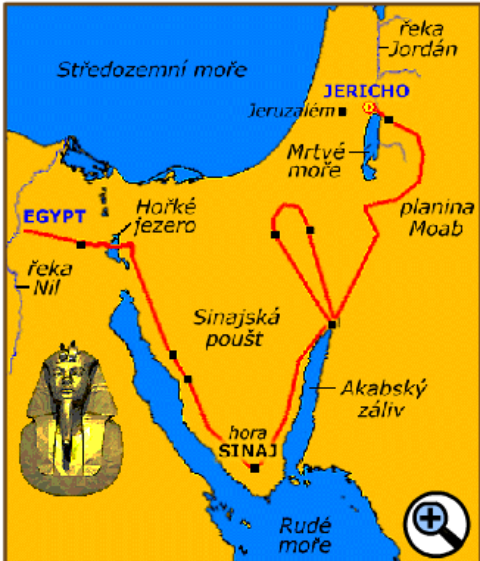
Jozue řídil **boj o Jericho** podle pokynů Hospodina. V bibli (*Kniha Jozue, kap. 6*) jsou boží pokyny podrobně popsány:

1. Jericho pak velmi pilně zavřeno bylo pro strach ze synů Izraelských, a žádný nevycházel ven, ani tam nevcházel.
2. I řekl Hospodin k Jozue: *Aj, dal jsem v ruku tvou Jericho, a krále jeho s silnými muži jeho.*
3. *Protož obcházeti budete město všickni muži bojovní, okolo města chodíce, jednou za den; tak učiníš po šest dní.*
4. *Kněží pak sedm ať nesou sedm trub z rohů beraních před truhlou; dne pak sedmého obejdete město sedmkrát, a kněží troubiti budou v trouby.*
5. *A když zdlouha troubiti budou na roh beraní, jakž nejprve uslyšíte hlas trouby, zkřikne všecken lid křikem velikým, i oboří se zeď městská na místě svém, a vejde lid do města, jeden každý proti místu, kdež stál.*

Z Hospodinových pokynů je zřejmé, že hradby Jericha měly být rozbořeny **mocnými zvukovými vlnami** hlasitě křičících bojovníků. Tato neobvyklá zbraň se plně osvědčila, jak o tom svědčí další odstavce Knihy Jozue:

20. *Tedy křičel lid, když zatroubili v trouby. Nebo když slyšel lid hlas trub, křičeli i oni křikem velikým, i obořila se zeď na místě svém. Tedy všel lid do města, jeden každý proti místu, kdež stál. I vzali je.*
21. *A pohubili ostrostí meče jako proklaté všecko, což bylo v městě, od muže až do ženy, od dítěte až do starce, a až do vola, dobytčete i osla.*

Dobyvatelé byli krutí a nelítostní – město bylo vyloupeno a vypáleno, přežila jen rodina nevěstky Raab, která ve svém domě ukrývala Jozuovy zvědy.

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvuk

6.0 R15 G55 C7 A3

5:NUCHAL/DATING

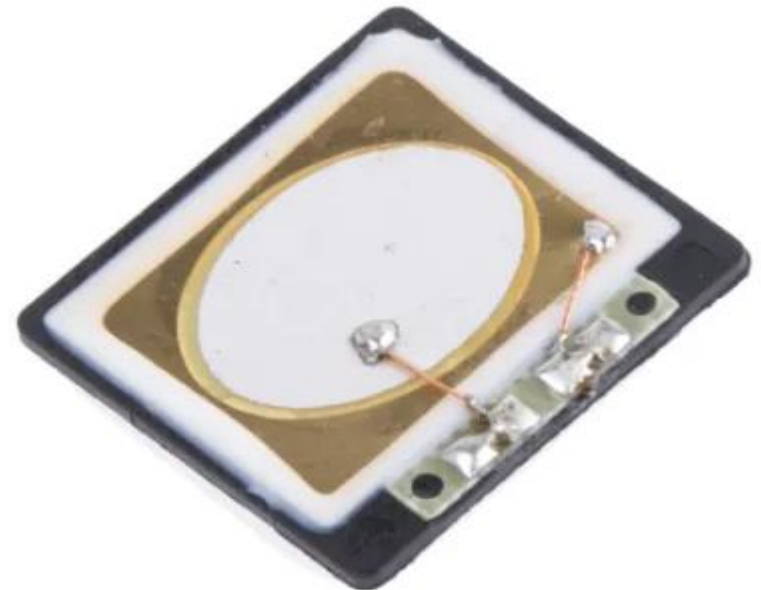
DVA: 49%

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvuk

- **je zvuk s frekvencí vyšší než je lidské ucho schopné vnímat, tedy nad 20 kHz.**
- Tuto frekvenci má např. vzduch proudící z trysek vysokou rychlostí nebo různé elektroakustické měniče využívající piezoelektrický nebo magnetostrikční jev (až 10^2 MHz)
- Zvuk ve frekvenčním rozsahu nad 20kHz lidský sluch nevnímá a ani lidské tělo negativně neovlivňuje. Z fyziologického hlediska je neškodný.

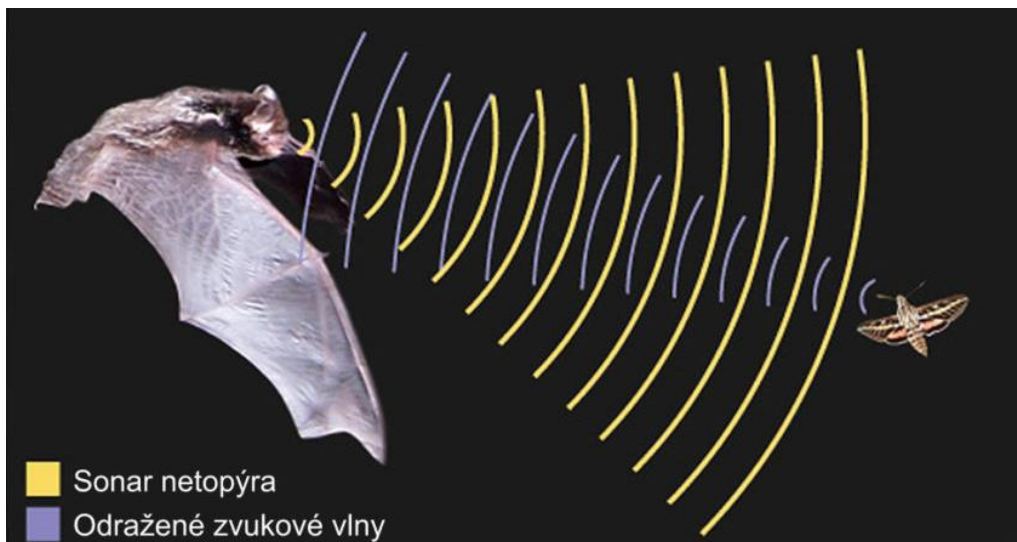

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvuk v říší živočichů

- **delfíni** → orientace a lov UZ echolokací
- **netopýr** → orientace, lov
- **pes** → UZ píšťalka, různé povely
- **kočka, myš**
- **moskyti, můry**
- **slepí lidé** → UZ slepecké hole

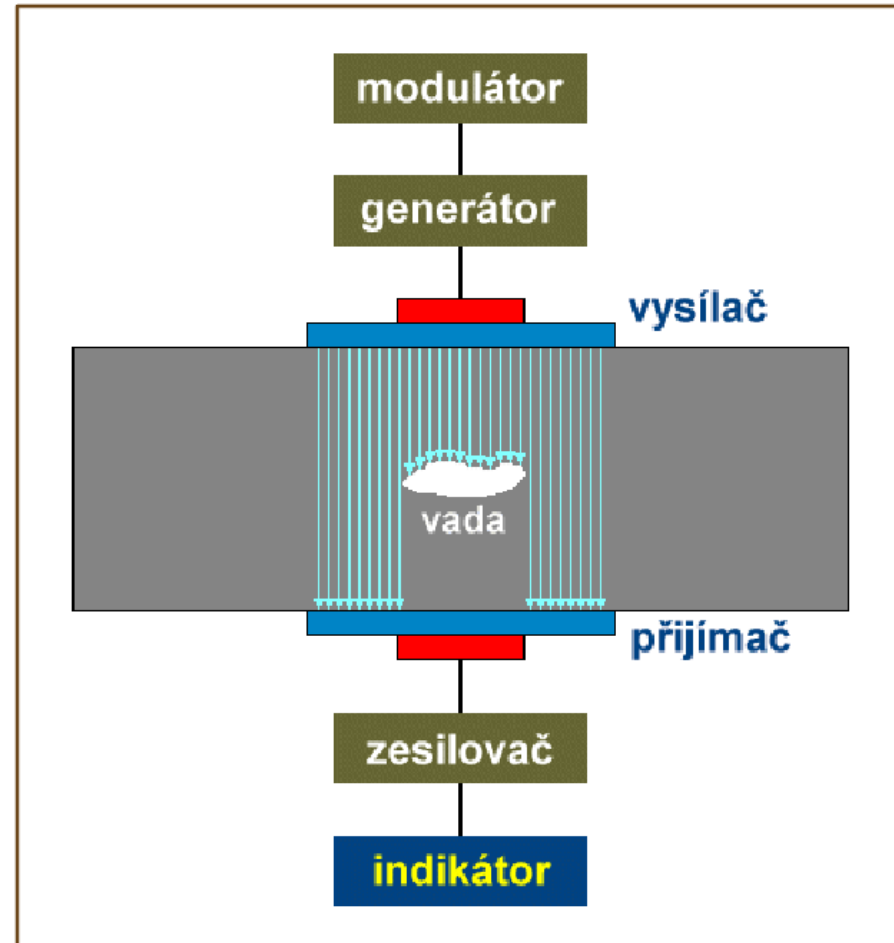

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvuková defektoskopie

- V praxi se využívá vlastnost **ohybu a odrazu UZ vln na rozhraní dvou materiálů** → dochází ke změně rychlosti šíření zvuku.
- Využití:
  - **detekce trhlin**
  - **hledání vnitřních dislokací** a poruch v materiálech a technických výrobcích nedestruktivním způsobem → **UZ defektoskopie**

Ultrazvukový defektoskop.

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvukové aplikace

- **Čištění povrchů materiálů**
→ pomocí tzv. kavitace dochází k odstranění nečistot rychlými nárazy kapaliny rozkmitané UZ
→ ložiska, šperky, optické sklo, chirurgické a dentální nástroje
- **UZ pračky** → prádla mechanické odstranění nečistot z prádla pomocí UZ
- **UZ liposukce** → kavitace způsobí v tukových tkáních rozpad tuků na menší části, které se lépe vstřebávají
- **Nežádoucí kavitace** – ničí lopatky lodních šroubů

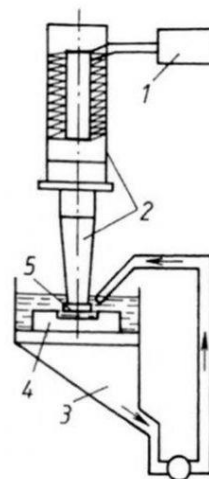
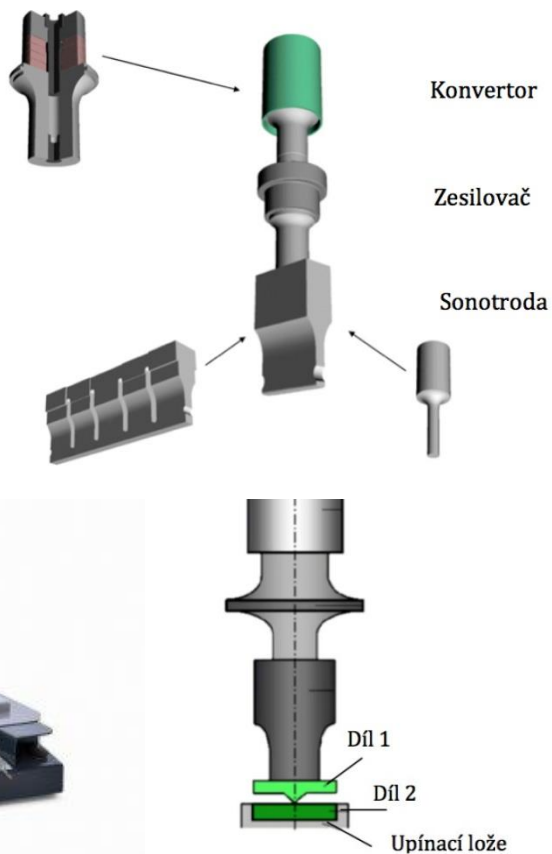
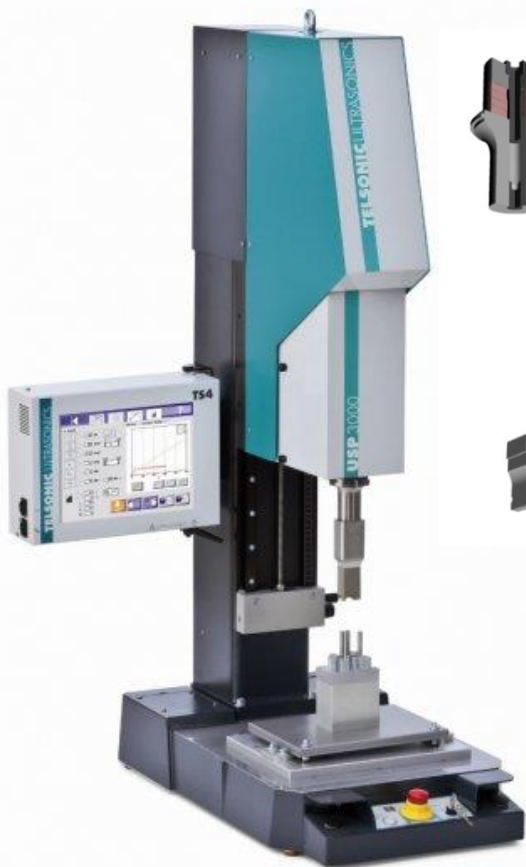

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvukové aplikace – obrábění, řezání, svařování plastů

Zařízení pro obrábění ultrazvukem

schéma zařízení

- 1 – generátor ultrazvukových kmitů
- 2 – systém pro vytvoření mechanických kmitů
- 3 – přívod brousících zrn a kapaliny
- 4 – obrobek
- 5 – nástroj

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvukové aplikace – zvlhčovače vzduchu a inhalátory

- voda se "rozpráší" ultrazvukovým generátorem na malé částičky, které jsou schopné se vznášet ve vzduchu. Protože voda nebyla zahřívána, vytváří se vodní mlha bez par.
- Tato technologie se využívá také při inhalacích, kde v inhalační přístroji se "rozprašuje" voda, resp. léčivo ve formě kapaliny bez jejího ohřevu.

3. Akustika

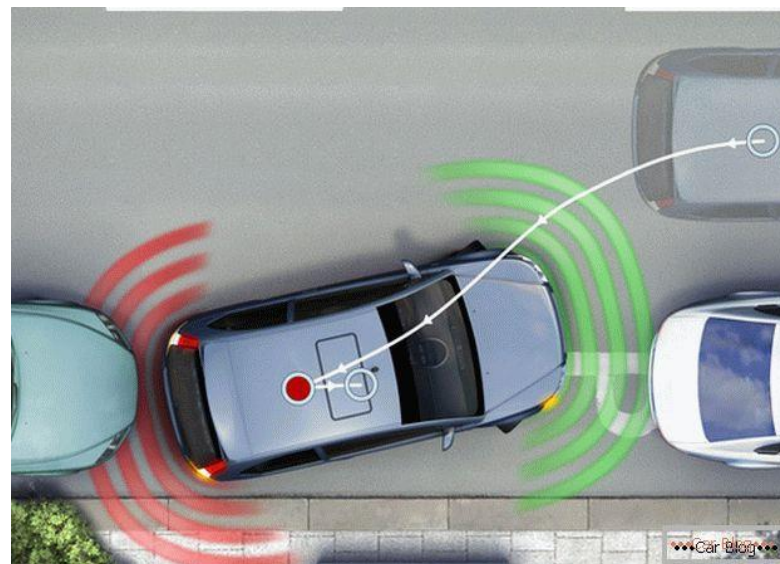
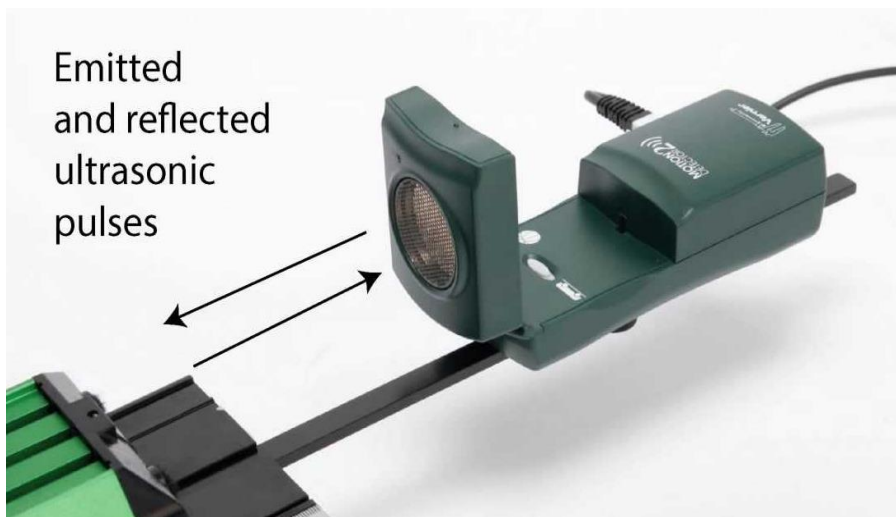
3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvukové aplikace – měřiče vzdálenosti

- Odrazy se využívají např. na **měření vzdáleností** (ultrazvukový dálkoměr – Motion Detector Vernier),
- zjištění polohy a vzdálenosti těles v homogenním prostředí: **sonar, echolot**
  - používaný postup se nazývá **echolokace**.
  - **ponorky, rybolov** (vyhledávání ryb)
- **parkovací senzory, adaptivní tempomat**

Emitted and reflected ultrasonic pulses

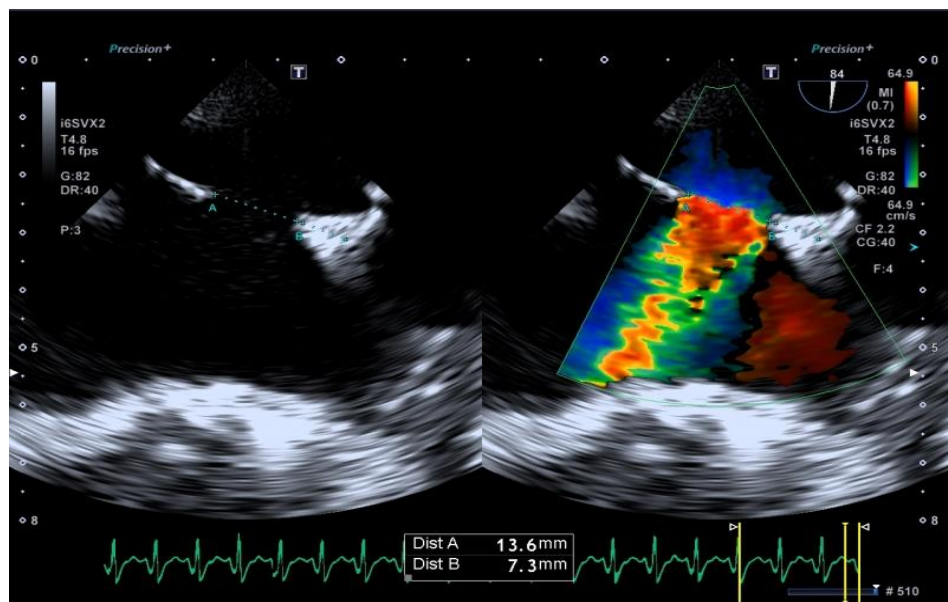

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvukové aplikace – diagnostické přístroje v lékařství

- UZ vlny procházejí tělem a odrážejí se od jednotlivých orgánů
- odražené vlny lze počítačově převést do formy obrazu – **sonografie**
- PŘ.: vyšetření plodu v těle matky, krční tepny, břicho, srdce.

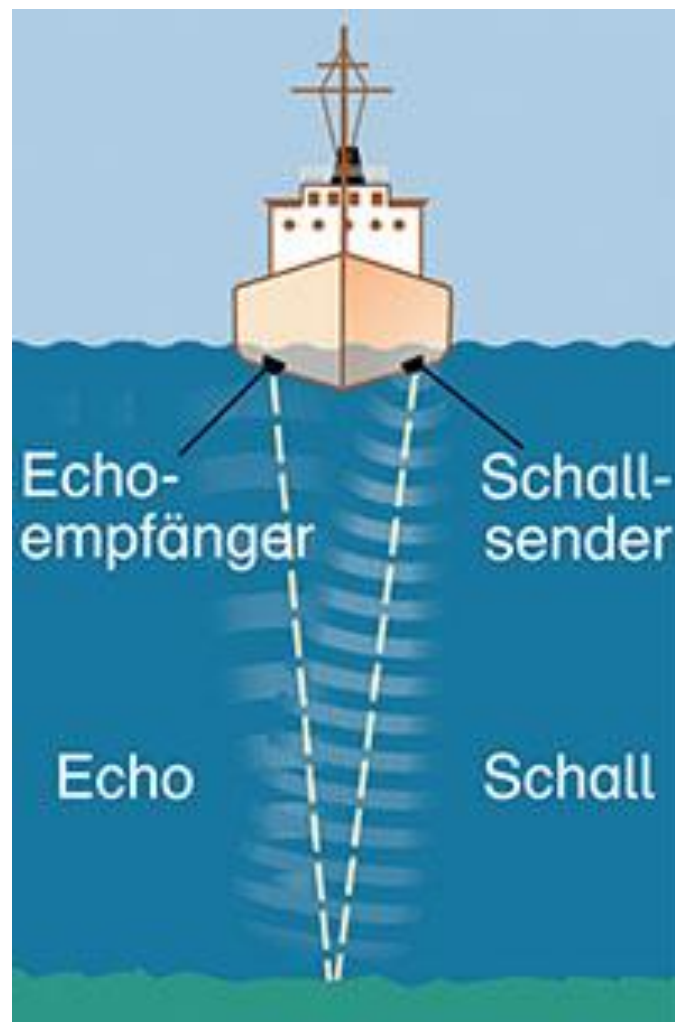
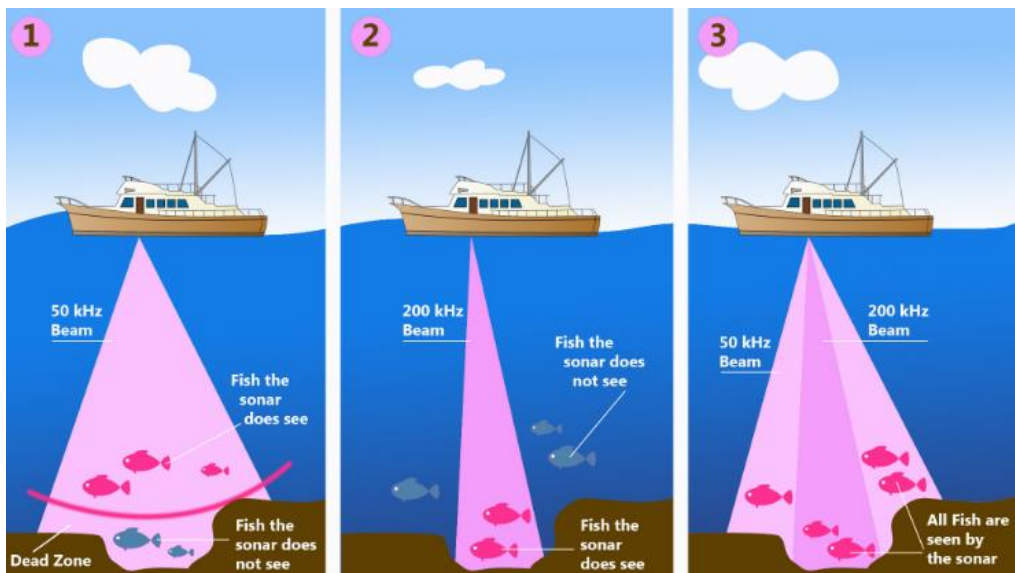

3. Akustika

3.2 Infrazvuk a ultrazvuk

Ultrazvukové aplikace – echolokace a SONAR

- termín **echolokace** zavedl v r. 1944 Donald Griffin (1915-2003), americký profesor zoologie
- umožňuje některým živočichům orientaci a lov ve tmě (netopýr)
- na stejném principu pracuje **sonar**
→ **SO**und **NA**avigation and **R**anging
→ záznam odražených zvukových vln od objektu

3. Akustika

3.3 Dopplerův jev

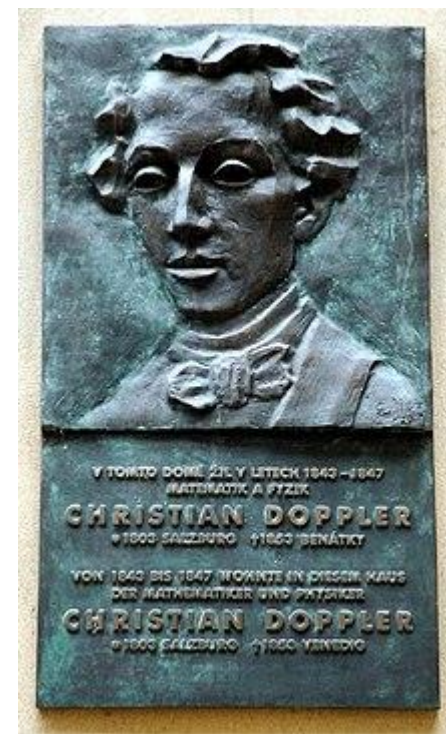
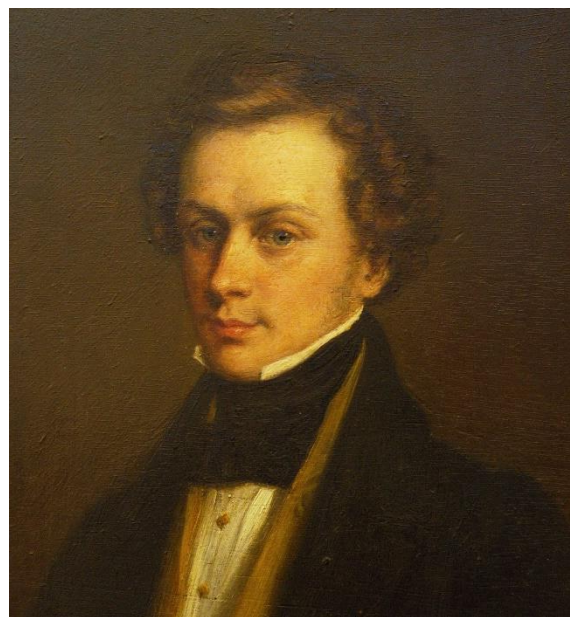
▪ Christian Doppler (1803 – 1853)

- rakouský fyzik, matematik, astronom
- 1835 profesor matematiky na reálném gymnáziu v Praze
- 1836, 1837 na ČVUT přednášel matematiku a geodézii
- 1836 řádný člen Královské české společnosti
- 1848 kvůli revolučním nepokojům odjezd do Vídně, kde se stal prof. geodézie

- 1842 – publikoval princip Dopplerova jevu; na jeho základě pak E. Hubble popsal tzv. **red shift** (rudý posuv) světla vzdalujících se galaxií a souvislost s rozpínáním vesmíru

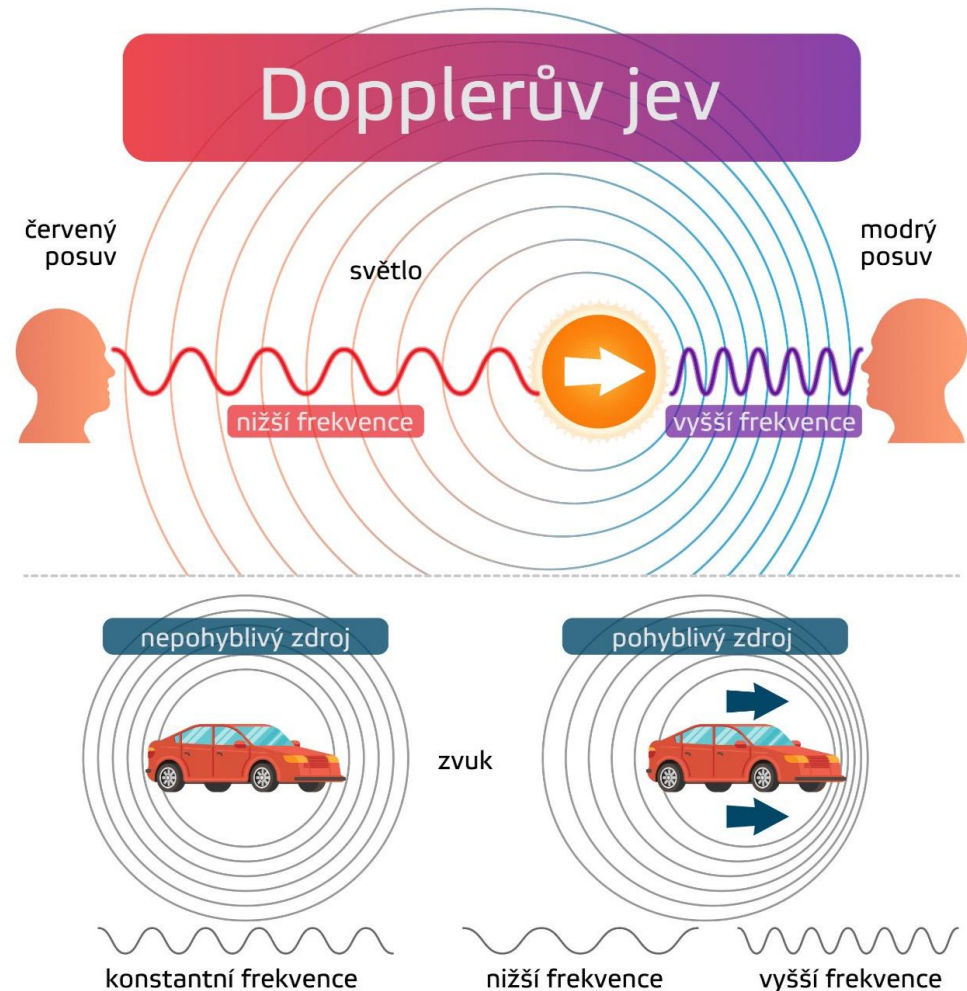
Č.p. 798 U obecního dvora 5, Praha 1 Staré město

3. Akustika

3.3 Dopplerův jev

- **Dopplerův jev:** popisuje **změnu frekvence a vlnové délky přijímaného vlnění** oproti vysílanému vlnění, **způsobenou nenulovou vzájemnou rychlostí vysílače a přijímače**
- platí pro zvukové vlnění i pro světlo
- Při **přibližování zdroje zvuku** ke stojícímu pozorovateli **vnímá pozorovatel vyšší frekvenci** zvuku než je frekvence zdroje
- Při **vzdalování zdroje zvuku** od stojícího pozorovatele **vnímá pozorovatel nižší frekvenci** zvuku než je frekvence zdroje

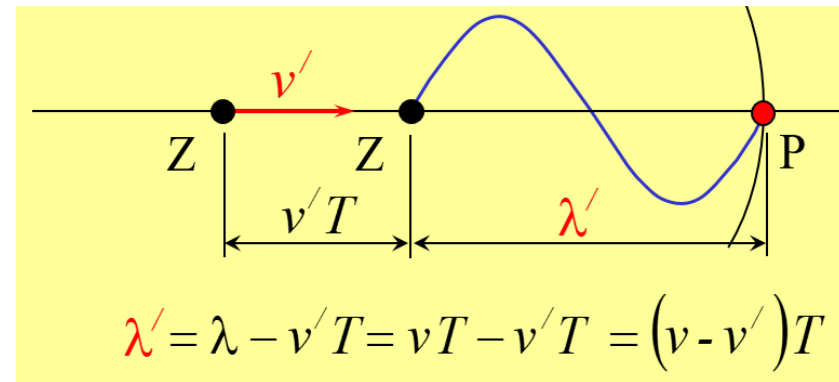
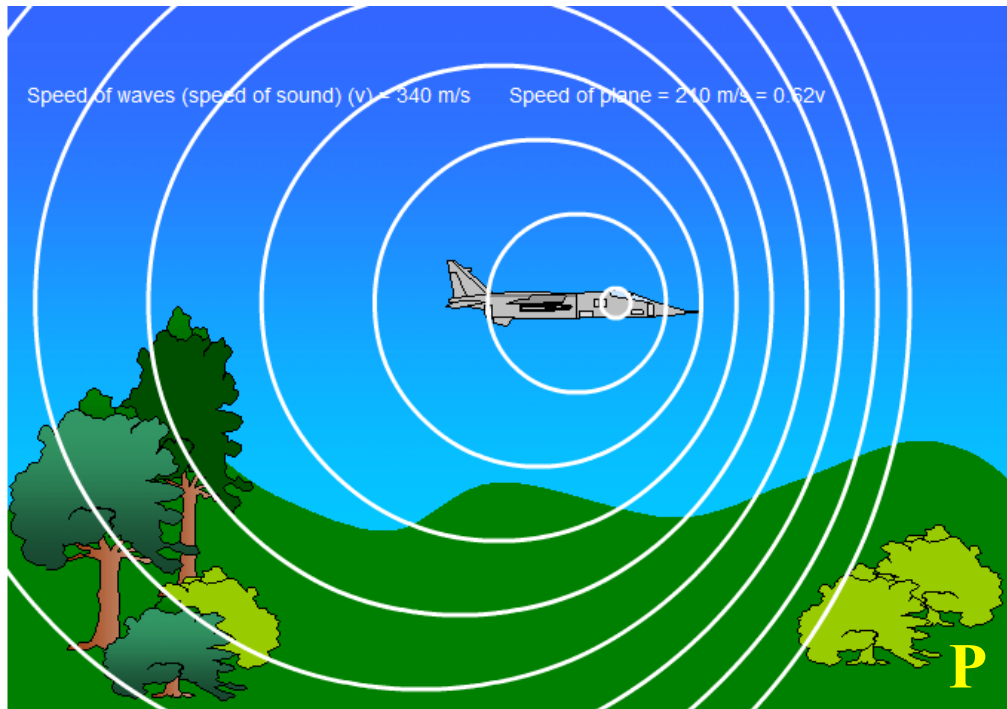

3. Akustika

3.3 Dopplerův jev

Přibližování zdroje zvuku k pozorovateli v klidu

- **Pozorovatel v klidu:** vnímá **vyšší frekvenci** tónu, tedy **menší vlnovou délku**

$$f_P = \frac{c}{c - v} f_Z$$

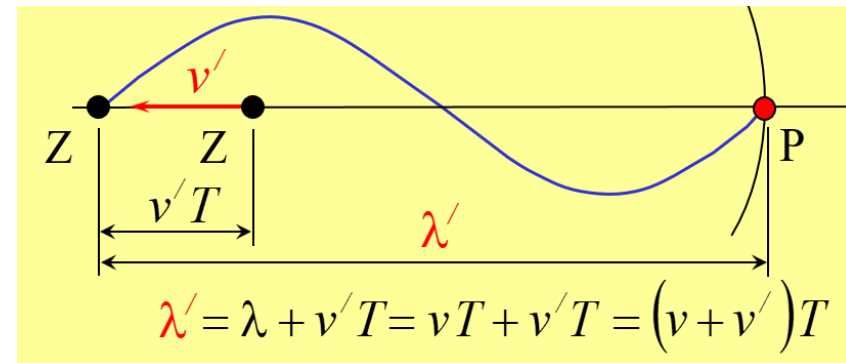
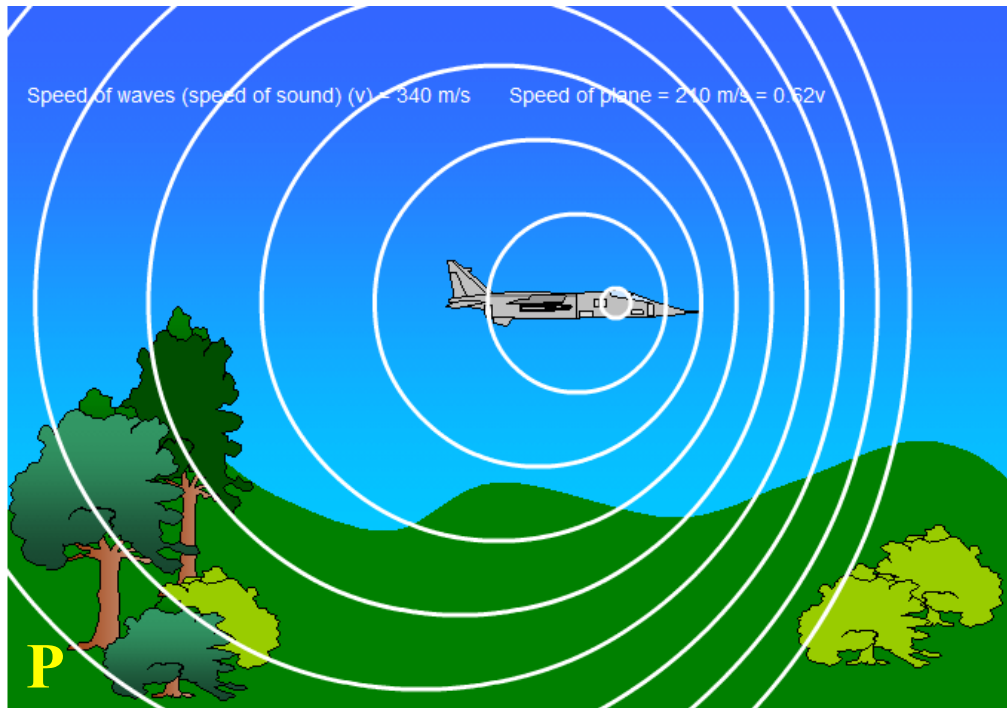
- f_Z – frekvence zdroje
- f_P – frekvence vnímaná (naměřená) pozorovatelem P v klidu
- c – rychlost vlnění (zvuku nebo světla)
- v – rychlost zdroje vůči pozorovateli

3. Akustika

3.3 Dopplerův jev

Přibližování zdroje zvuku k pozorovateli v klidu

- **Pozorovatel v klidu:** vnímá **nižší frekvenci** tónu, tedy **větší vlnovou délku**

$$f_P = \frac{c}{c + v} f_Z$$

- f_Z – frekvence zdroje
- f_P – frekvence vnímaná (naměřená) pozorovatelem P v klidu
- c – rychlost vlnění (zvuku nebo světla)
- v – rychlost zdroje vůči pozorovateli

3. Akustika

3.3 Dopplerův jev

Vzájemný pohyb pozorovatele i zdroje

$$f_P = \frac{c \pm u}{c \mp v} f_Z$$

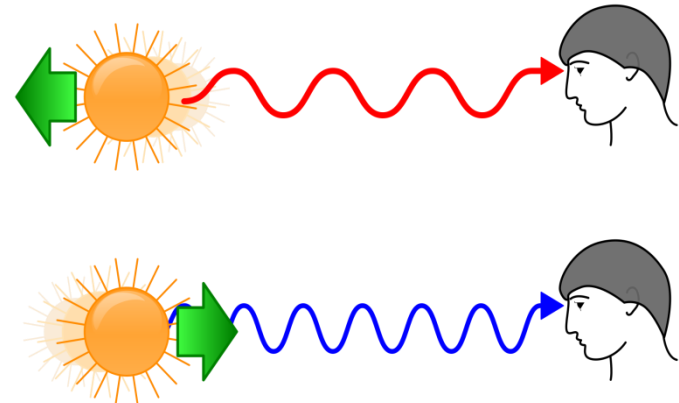
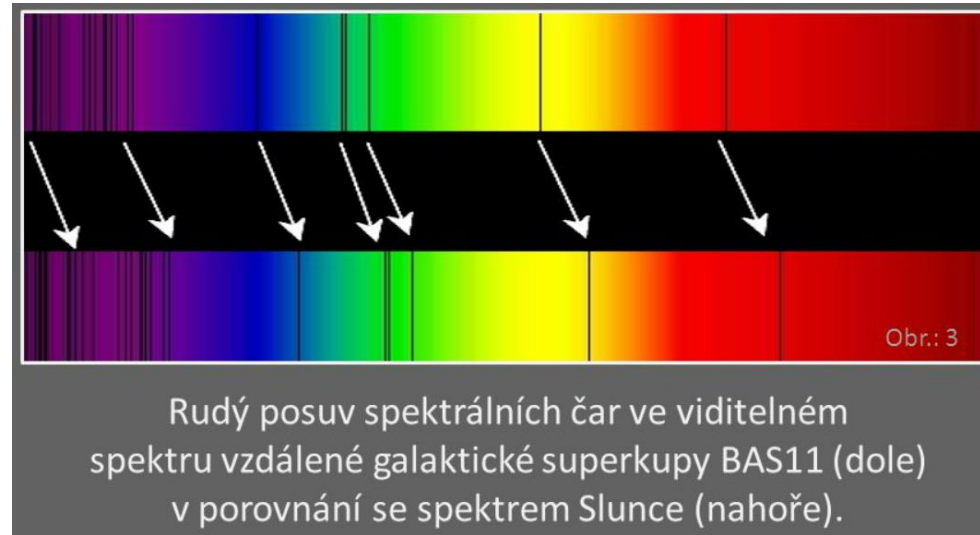
- f_Z – frekvence zdroje
- f_P – frekvence vnímaná (naměřená) pozorovatelem P v klidu
- c – rychlost vlnění (zvuku v daném prostředí nebo světla)
- v – rychlost zdroje zvuku
- u – rychlost pozorovatele
- horní znaménka: vzájemné přibližování P a Z
- dolní znaménka: vzájemné vzdalování P a Z

3. Akustika

3.3 Dopplerův jev

Rudý posuv – rozpínání vesmíru

- **prodloužení vlnové délky elektromag. záření na straně přijímače**
- ve viditelné části spektra znamená posuv barevnou změnu spektrálních čar k červené
- příčiny rudého posuvu:
  - **relativistický Dopplerův jev** – způsobený vzdalováním zdroje světla od pozorovatele
  - **gravitační rudý posuv** – podle Einsteinovy OTR gravitační pole zpomaluje čas, tedy fialové světlo vyslané směrem od Země díky slábnoucí gravitaci zvětší vlnovou délku směrem k červené
  - **kosmologický red shift** – důkaz rozpínání vesmíru a teorie Big Bangu (1924 E. Hubble)

3. Akustika

3.4 Historické zdroje zvuku

Sirény

- **Seebeckova siréna – kruhová deska s vyvrtanými otvory po obvodu kružnic**

→ po roztočení **foukáme proudem vzduchu proti otvorům, třením vzniká tón**

→ **moderní provedení – tón vzniká přerušením laserového paprsku dopadajícího na fotočlánek**, který je spojený se zesilovačem

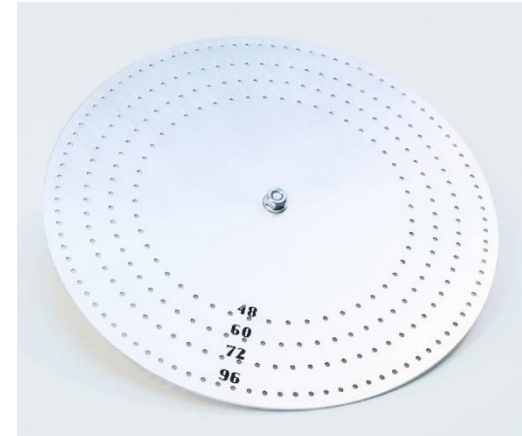
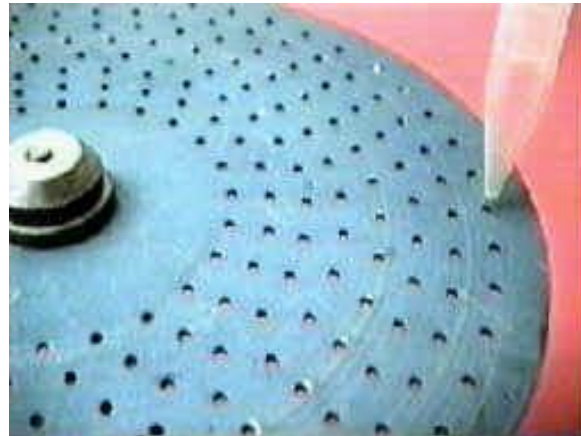
→ frekvence tónu f je daná počtem otvorů n na příslušné dráze a současně přímo úměrná frekvenci otáčení disku f_o :

$$f = n f_o$$

→ počty otvorů pro durovou stupnici jsou ve stejném poměru jako absolutní frekvence

tónů durové stupnice: např. C-dur: 48 (c²), 45 (h¹), 40 (a¹), 36 (g¹), 32 (f¹), 30 (e¹), 27 (d¹), 24 (c¹)

→ rychlost proudění vzduchu nemá vliv na frekvenci tónu, pouze na jeho intenzitu

3. Akustika

3.4 Historické zdroje zvuku

Sirény

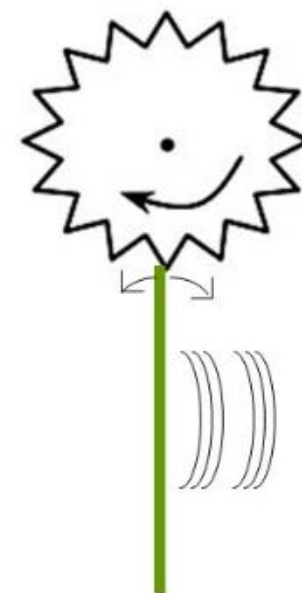
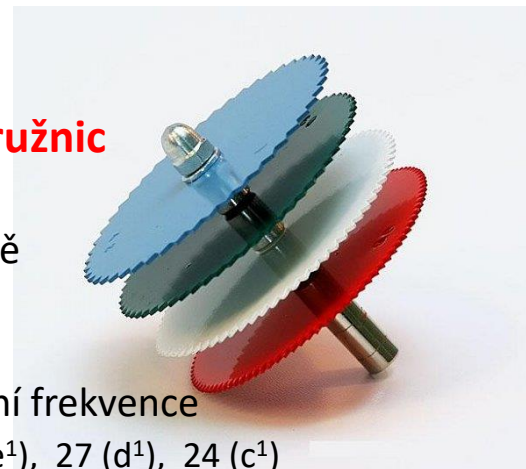
- **Savartova siréna – soustava ozubených kol se zuby po obvodu kružnic**

→ po roztočení **přiložením pružného pásku na zuby vzniká tón**

→ frekvence tónu f je daná počtem zubů n na příslušném kole a současně přímo úměrná frekvenci otáčení disku f_0

$$f = n f_0$$

→ počty zubů pro durovou stupnici jsou ve stejném poměru jako absolutní frekvence tónů durové stupnice: např. C-dur: 48 (c²), 45 (h¹), 40 (a¹), 36 (g¹), 32 (f¹), 30 (e¹), 27 (d¹), 24 (c¹)

3. Akustika

3.4 Historické zdroje zvuku

Struny a píšťaly

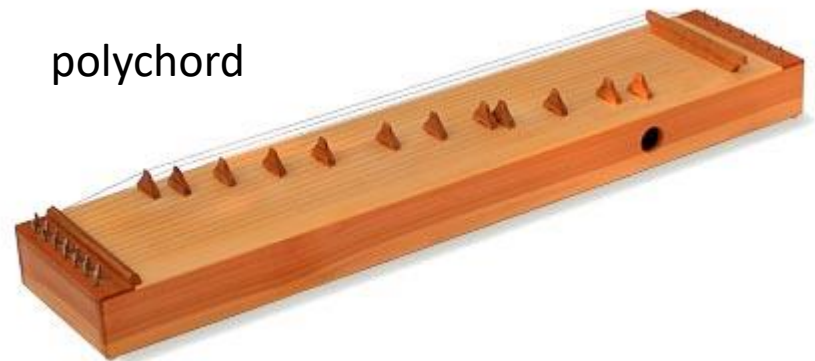
dřevěná píšťala z varhan

monochord

polychord

3. Akustika

3.4 Historické zdroje zvuku

Struny

Můžeme tedy shrnout, že frekvence tónu struny závisí na

1. délce struny,
2. hmotnosti struny,
3. napětí struny.

Struna kmitá příčně a pro rychlost v vlnění na struně byl odvozen vztah

$$v = \sqrt{\frac{F}{\mu}},$$

kde F je síla, kterou je struna napínána, a μ je hmotnost jednotkové délky struny ($[\mu] = \text{kg} \cdot \text{m}^{-1}$).

Poznámka: Struna o délce l má hmotnost $m = \rho S l$, kde ρ je hustota materiálu struny a S je plocha příčného řezu struny. Hmotnost μ jednotkové délky struny je tedy $\mu = m/l = \rho S$. Normálové napětí struny $\sigma_n = F/S$ a pro rychlost vlnění také platí $v = \sqrt{\sigma_n/\rho}$.

Základní tón struny o délce l , kterému odpovídá vlnová délka zvukového vlnění $\lambda = 2l$, má frekvenci

$$f_z = \frac{v}{\lambda} = \frac{1}{2l} \sqrt{\frac{F}{\mu}}.$$

3. Akustika

3.4 Historické zdroje zvuku

Píšťaly retné

Jestliže proud vzduchu naráží na ostrou hranu, čili na tzv. *ret*, dochází po obou stranách hrany k vírovému proudění a víry vzduchu budí tzv. *třecí tóny*. Jejich vznik je provázen periodickými změnami tlaku, kterými se sloupec vzduchu v píšťale rozkmitá. Schematicky je retná píšťala znázorněna na obr. R3-10. Vzduch vyfukovaný ústy hudebníka prochází úzkou štěrbinou, za kterou je umístěn ret píšťaly. Intenzita vznikajících třecích tónů je ovšem malá, ale zesiluje se rezonancí vzduchového sloupce píšťaly. Rezonanční frekvenci f určuje délka l vzduchové sloupce, v němž vzniká chvění s kmitnou v místě rtu a na otevřeném konci. Uprostřed píšťaly je uzel, takže frekvence základního tónu

$$f_z = \frac{v}{\lambda} = \frac{v}{2l},$$

kde v je rychlost zvuku ve vzduchu. Kromě základního tónu mohou vznikat vyšší harmonické tóny, avšak jen s lichými násobky základní frekvence (viz čl. R2.1). Délku rezonujícího sloupce vzduchu lze měnit soustavou otvorů v tělese píšťaly, které se otvírají pomocí klapek nebo prsty. Typickým příkladem retné píšťaly je flétna. Na stejném principu jsou konstruovány také píšťaly varhan.

R3-10 Retná píšťala

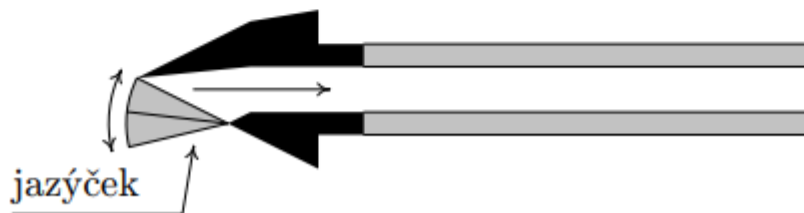
3. Akustika

3.4 Historické zdroje zvuku

Píšťaly jazýčkové

V jazýčkové píšťale je zdrojem kmitání pružný jazýček, což je proužek vyrobený z pružného materiálu. Na jednom konci je upevněný a na druhém volný (obr. R3-11). Proudem vzduchu z hudebníkových úst se jazýček rozkmitá a střídavě zakrývá otvor do vzduchového sloupce, v němž vzniká chvění obdobně jako u retné píšťaly. Frekvence kmitání jazýčku určuje výšku tónu.

Typickým příkladem jazýčkové píšťaly je klarinet nebo saxofon, u nichž se jako jazýček používá třtinový plátek. Kovové jazýčky mají např. foukací harmoniky, akordeon a také některé druhy varhanních píšťal. U dalších jazýčkových hudebních nástrojů jsou zdrojem zvuku dvojité jazýčky (např. hoboj, fagot). Jazýčky jsou mírně vyduť a dutými stranami jsou přivráceny k sobě. Mezi nimi vzniká úzká štěrbinu a proud vzduchu jazýčky rozkmitá. U žesťových nástrojů (trubka, pozoun) tvoří dvojitý jazýček přímo rty, kterými se hudebník dotýká nátrubku.

R3-11 Jazýčková píšťala